



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

606/
2011

SIDEN SAXO

UDGIVET AF
STATENS ARKIVER

NR. 1, 22. ÅRG. 2005

Danske mænd i den
engelske hær 1945-1948

J.C. Jacobsen og anlægget
af Botanisk Have

»Når fjenden lytter med«

Viktoriakorsets danskere





STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for
dansk historie

Nr. I
22. årgang 2005

Distributør:
Syddansk Universitetsforlag

Redaktører:
Ole Magnus Mølbak Andersen
Lars B. Struwe (ansv.)

Redaktionspanel:
Poul Olsen
Steen Ousager

Layout:
Anne Charlotte Mouret, UniSats

Tryk: Narayana Press

ISSN: 01 09 6028

Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 66 15 79 99,
www.universitypress.dk

Gironr.: 8042020

Årgang 2005 kr. 175. Løssalg pr. nr.
ved forsendelse kr. 60. Udlands-abon-
nement årgang 2004: Kr. 200.

Distribution:
Magasinpostkontoret. Adresseæn-
dring meldes på tlf. 66 15 79 99.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

Forside:
Danske soldater i midlertidig lejr
nær den egyptiske grænse ca. 1947.
Privatfoto.

© Copyright:
Siden Saxo 2005

Danske i britisk tjeneste

Det er 65 år siden, at sænkede freden sig over Europa. For en række danskere betød det imidlertid ikke fred, men nye farer. De meldte sig til britisk tjeneste, hvor de var med til at aflaste de hårdt prøvede britiske værnepligtige. Omkring 2.500 danskere meldte sig til denne tjeneste, og med den danske regerings godkendelse tjente de den britiske stat frem til 1948. I artiklen *Danske mænd i den britiske hær* beskriver cand.mag. Lene Nilsson forholdene for de danskere, der meldte sig. Tjenesten var hård, og bl.a. i Palæstina blev de ramt af modstridende følelser. Nogle holdt måske nok med jøderne i den igangværende kamp, men mange kom til at afsky såvel jøder som palæstinsere for deres gensidige grusomhed.

J.C. Jacobsen og anlægget af Botanisk Have er skrevet af arkivar Ragna Heyn Oxenløwe. Hun beskriver, hvordan »Bryggeren« kom til at lede anlæggelsen af Botanisk Have i København. Det er ganske overraskende læsning, idet man kunne tro, at han skød mange penge i projektet, men artiklen viser, at han kun bidrog med meget små beløb. Til gengæld var der en kamp mellem såvel Universitetet, ministerier og Københavns Kommune som mellem de enkelte professorer på Universitetet. Det er derfor næppe uden grund, at man valgte en stærk mand udefra til at styre dette store byggeprojekt.

Dr. phil. Palle Roslyng-Jensen fra Københavns Universitet arbejder med opinionsudvikling under besættelsen. I den forbindelse har han undersøgt telefonaflytninger foretaget af såvel besættelsesmagten som modstandsbevægelsen. Allerede inden besættelsen havde den danske regering etableret censur og aflytning af visse indenrigske og udenrigske samtaler. Censur og aflytninger eskalerede i løbet af besættelsen, og efter 29. august 1943 måtte dansk personel til en vis grad fortsætte med at hjælpe tyskerne. Artiklen *Når fjenden lytter med* giver et indblik i telefonaflytningen, som var en del dagligdagen under besættelsen.

Mange danskere undrede sig over, at Kronprinsseparret i Australien på en udstilling så materiale om en dansker, der modtog Viktoriakorset. Vi har på baggrund af dette valgt kort at fortælle om de danskere, der valgte at gå i allieret tjeneste, og som blev dekoreret med Viktoriakorset. Dette er blevet til en kort artikel eller rettere et langt svar – *Viktoriakorsets danskere*.

Da tre af artiklerne er ganske lange, har vi af redaktionelle årsager valgt at udskyde ph.d. Torben K. Niensens artikel *Magtens iscenesættelse i det 13. Århundrede – Innocens III og Rom* til næste nummer af Siden Saxo.

Bognyt og Spørgekassen er som sædvanlig at finde i magasinet. Fra næste nummer vil vi begynde at bringe egentlige boganbefalinger, hvor vi anbefaler en god bog, som vi mener, at den historieinteresserede læser vil blive glad for at læse. Næste nummer af Siden Saxo udkommer 15. juni. Tilbage er der kun at ønske en god læselyst.

Ole Magnus Mølbak Andersen og Lars B. Struwe, redaktører

Danske mænd i den engelske hær 1945-1948 <i>Af Lene Nilsson</i>	4
Spørgekassen	15
J.C. Jacobsen og anlægget af Botanisk Have <i>Af Ragna Heyn Oxenløwe</i>	16
»Når fjenden lytter med« <i>Telefonaflytning under besættelsen</i> <i>Af Palle Roslyng-Jensen</i>	30
Bognyt	44
Viktoriakorsets danskere <i>Af Lars B. Struwe</i>	46



Danske mænd i den engelske hær
side 4



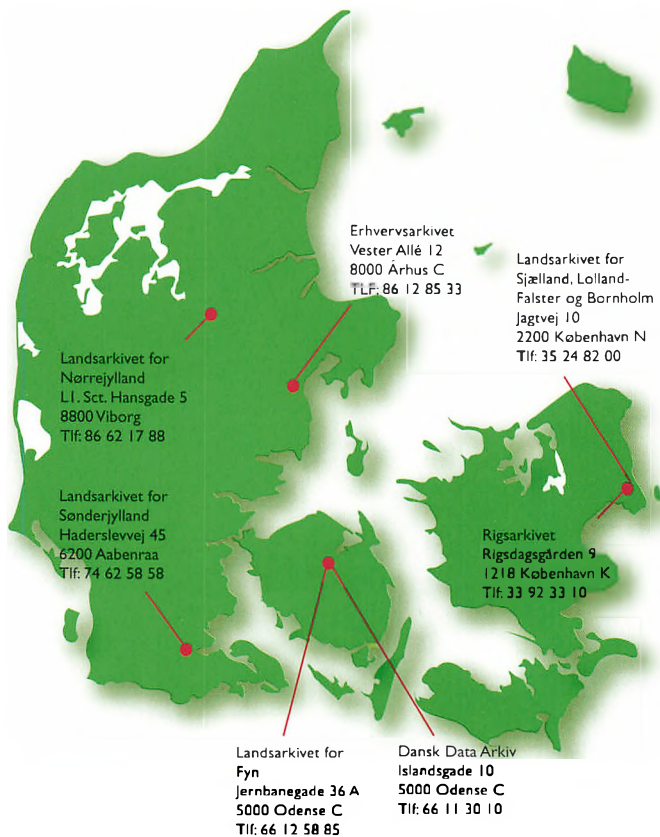
J.C. Jacobsen og anlægget af Botanisk Have
side 16



»Når fjenden lytter med«
side 30



Viktoriakorsets danskere
side 46



Siden Saxo udgives af Statens Arkiver.

Statens Arkiver består af Rigsarkivet, fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv. I Statens Arkiver opbevares de statslige myndigheders arkiver; godsarkiver; mange kommunearkiver samt et stort antal private person-, institutions- og erhvervsarkiver.

DANSKE

MÆND I DEN
ENGELSKE HÆR

1945-1948



Den tyske besættelse var dårligt forbi, før danske mænd i efteråret 1945 i anseeligt tal meldte sig til krigstjeneste i den engelske hær. Eventyrlysten hos de unge danske soldater var stor efter de fem besættelsesår, hvor det var svært at komme ud af landet. Nogle fik også deres livs eventyr, men for dem, der blev sendt til Grækenland og i særdeleshed Palæstina, blev eventyret et barskt møde med krigens gru.

LENE NILSSON



■ ■ ■ Danske soldater på vej i krig. Billede fra udskeibningen fra Toulon dateret 30.09.1946.

Privateje.

Kort efter besættelsens ophør i 1945 blev Danmark kontaktet af den engelske regering. Formålet var at få dansk deltagelse i den engelske hær i krigen mod Japan, der som bekendt endnu ikke var afsluttet. Anmodningen kom fra en engelsk generalmajor, som var leder af *UK Military Mission* i Danmark. Den danske regering, under ledelse af Vilhelm Buhl, reagerede positivt på anmodningen, og det danske krigsministerium udarbejdede et retsligt grundlag, som gav danskere mulighed for at melde sig til tjeneste i den engelske hær og under engelsk lovgivning. Den danske oberst Christian Lunn ledede opgaven og skulle, med henvisning til Krigsministeriet, selvstændigt føre og afslutte aftaler med alle relevante ministerier og myndigheder i Danmark og England.

Den 13. august 1945 blev det meddelt, at den danske regering i princippet var gået ind på at give danske statsborgere adgang til at indtræde i den engelske hær, og 16. august var man klar. Et engelsk-dansk rekrutteringskontor var blevet oprettet i København og kom til at eksistere i 14 måneder. Den første session foregik på Frederiksberg Slot. Over hele landet blev der afholdt sessioner, og de forskellige politikredse medvirkede. Den 17. oktober rejste de første 34 danskere til Canterbury. Det var især engelskkyndige, der skulle fungere som tolke, da kun få frivillige kunne bare lidt engelsk.

Ifølge dansk lov var det ikke tilladt danskere at melde sig til fremmed tjeneste, så

hvorfor denne aftale med England? Det er der flere bud på: Der var et overskud af danske mænd, som på grund af besættelsen ikke havde gjort soldatertjeneste. De engelske soldater var trætte efter flere års krig og trængte til afløsning, og for hver dansker kunne en engelsk soldat hjemsendes. Danmark ønskede også at vise de allierede sin gode vilje og styrke sin status som en del af alliancen. Og endelig er det blevet antydnet, at den danske regering ønskede at få unge modstands- og brigadefolk sat ud på et sidespor. Det er nemlig ikke ualmindeligt efter en krig at søge at komme af med eventuelle problemfolk.

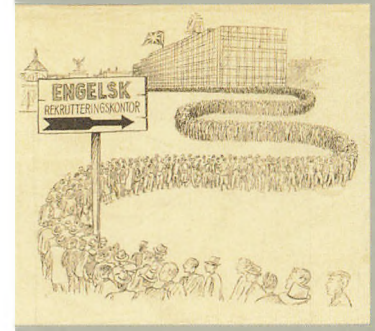
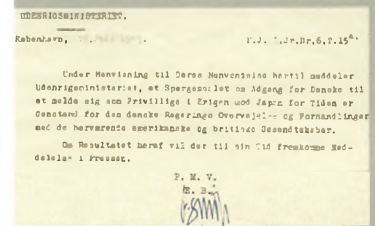
Fra dansk side blev det sagt, at det var en af Danmarks pligter som allieret nation, som nu skulle opfyldes. For selvom krigen var afsluttet, var der fortsat utallige opgaver for de allierede nationers væbnede styrker. Det var derfor en æressag at stille et kontingent, som landet kunne være bekendt.

Hvem var de frivillige?

Kvinder kom ikke i betragtning, selvom man fra engelsk side gerne så danske kvinder gøre tjeneste i det kvindelige militære hjælpekorps. Danmark afviste med henvisning til den store mangel på arbejdskraft inden for husgernings- og kontor-fagene. Så det blev mænd mellem 18 og 32 år. Kriminelle eller mænd, der havde gjort tysk tjeneste under krigen, kunne ikke optages. Mændene kom fra alle steder i landet og fra mange erhverv. En avis skrev, at, »da det engelsk-danske rekrutteringskontor lukkede op, stod allerede en kø på flere tusinde mænd, som ville melde sig til de britiske tropper i Japan.« Avisen beskrev meget malende mændene: »Der var luvslidte arbejdsløse, som her så en ny chance, der var elegante forretningsmænd, studerende med rød-hvide huer, officerer og menige i den danske hærs uniformer. End ikke sporvognskonduktører, falckfolk og mælkemænd savnedes i køen.« Det kan så tilføjes, at blandt dem, der meldte sig, var flere fra den danske brigade og andre modstandsfolk. Men ud over krigen mod Japan, hvad fik så de mange til at melde sig? Én fortalte, at han på den måde håbede at aftjene sin værnepligt på en mere interessant måde end i Danmark.

Da Japan i august 1945 – efter atombombningerne af Hiroshima og Nagasaki – kapitulerede, forsvandt interessen hos mange, men i alt nåede antallet af frivillige op på cirka 2.450. Af disse meldte de fleste sig af eventyrlyst, vel nok fordi mange havde fundet det svært at vende tilbage til almindelig dagligdag efter krigsårene. Mændene skrev under på, at de var indforstået med at være undergivet engelsk lov fra det øjeblik, de forlod Danmark, til de efter hjemsendelsen igen satte foden på dansk grund. De skulle ligeledes være indforstået med at være i den engelske hær i op til tre år. De behøvede ikke aflægge ed til den engelske konge, George 6., med mindre de selv ønskede det. Blev eden ikke aflagt, skulle det bemærkes i deres papirer. Var man gift, fik hustruen i Danmark en ugentlig understøttelse fra England. Også til eventuelle børn blev der givet, dog med begrænsninger: »Eventuelle alimentationsbidrag må manden selv betale, da den engelske stat ikke vil have noget hermed at gøre.« Endelig skrev man under på at være indforstået med, at »antagelse sker med henblik paa anvendelse i den engelske hær, hvor som helst man har brug for tilgang, og hvor som helst i det britiske verdensrige man har brug for dele af hæren.« Denne formulering gav senere anledning til mange og voldsomme diskussioner.

Veteranen Harry Henriksen fortæller, at han den 14. januar 1946 klokken 23.00



Mange Tusinde vil med Hæren til Japan

Kampkø ved Rekrutteringskontoret i Vesterport

Da det engelsk-danske Rekrutteringskontor i Vesterport i Morges Kl. 10 lukkede op, stod der allerede en knap fire tusinde unge mænd, som vil melde sig til de britiske Tropper i Japan. Her var luvslidte arbejdsløse, som her ser en ny Chance, der var typiske Fremmedfremmede, og der var ogsaa rigelige Forretningsmænd, Studenter med rød-hvide Huer og Officerer og menige i den danske Hærs Uniformer. End ikke Sporvognskonduktører, Falckfolk og Mælkemænd savnedes i Køen.

En Officer lod om 25 Ansøgningsskemaer. For, sagde han, alle mine Kammerater paa Vagtholdet vil være med, og jeg har lovet at lade Skemaer med til dem.

Den gamle Venstid havde ikke taget paa de ventende Hænder. En Nakvæter fortalte, hvem der sad højt op, at nu vilde han manden til fuldt og prøve at lade. Derefter, og en »Stajer« mente, at uden Løtter kunde det nu ikke blive noget rigtigt Krigs.

Efterhaanden som Folkene i Køen lukkedes ind og fik udlæst deres Ansøgningsskemaer, strømmede der nye til og Gængene var i Gul i Vesterport var hele Formløddagen fuld paa det ventende. En Overgang blev Ansøgningsskemaerne op, saa man maatte hente nye.

— Jeg tør godt sige, fortæller Officeren, der er Chef for Rekrutteringskontoret, at Tilstrømningen i Dag har været en stor. Der er mange, der har været villige, som dristigste Forventninger. Danske blev der vil nok forberede den Tilstrømning efter at vi i de sidste Uger har været op til 500 mandlige



Interessen for at komme i den engelske hær var stor, hvilket fremgår af mediedækningen.



Det skal bemærkes, at man ikke paa Forhaand kan love, at de danske, der træder i engelsk Tjeneste, vil blive ansat ved et eller andet bestemt Regiment, selv om man fra engelsk Side vil gøre mest muligt for at de danske ansættes i »The Buffs«. Der vil heller ikke blive dannet en dansk Enhed. Antagelse sker med Henblik paa Anvendelse i den engelske Hær, hvor som helst man har Brug for Tilgang, og hvor som helst i det britiske Verdensrige man har Brug for Dele af Hæren.

Ordet 'verdensrige' i kontrakten skulle senere blive årsag til megen debat.

DANSK-ENGELSK
REKRUTTERINGSKONTOR
VESTERPORT

Nr. 2367.

Det meddeles Dem herved, at De har bestaaet den engelske Seesion. De kan altsaa gøre Dem klar til Afrejsen. Indkaldelse til Afrejsen vil ske pr. Brevkort, men det kan ikke endnu siges, hvor læng Tid det vil være.

CHRISTIAN LUNN

DANSK-ENGELSK
REKRUTTERINGSKONTOR
VESTERPORT

Nr. 2367.

Det meddeles Dem herved, at Afrejsen til England vil finde Sted den 14-1-46. De bedes i den Anledning møde paa *Christiansborg* den 14-1-46 dag Kl. 10.30 for at modtage de nærmere Ordre m.m. for Afrejsen.

CHRISTIAN LUNN

Bureaukratiet var i orden. Også vaccinationerne var på plads.



stillede på Københavns Hovedbanegård, parat til at tage af sted, »ud til forhåbentlig spændende og dejlige oplevelser.« I alt skulle 259 af sted denne gang. Klokken 00.30 holdt oberst Lunn en tale, hvor han blandt andet sagde, at »Det glæder mig at se, at der er så mange, der er sluppet igennem det nåleøje, vi stillede op for Jer. I skal nu indrulleres i den engelske hær i et af dens berømte regimenter: The Buffs, et regiment med hæderkronede traditioner. Jeg vil ønske Jer held og lykke i det fremmede og husk, at I behøver aldrig stå tilbage for nogen, og dem af Jer, der synes, at Danmark er et lille ubetydeligt land, kan nu drage ud og gøre det større ved at gøre Danmarks navn vidt bekendt.«

Christian 10. havde været æresoberst i The Buffs, som ganske rigtigt var hæderkronet. Men på trods af oberst Lunds ord kunne der ikke på forhånd loves, »at de danske, der træder i engelsk tjeneste, vil blive ansat ved et eller andet bestemt regiment, selv om man fra engelsk side vil gøre mest muligt for, at de danske ansættes i »The Buffs.« Derimod fik alle garanti for seks ugers grundtræning i Canterbury, hvor The Buffs holdt til.

Rejse og ankomst til England

Danskerne rejste gennem det sønderbombede Tyskland. Mange af de medbragte madpakker blev givet til de forhutlede børn, der løb langs skinnerne og tiggede. Veteranen Leo Hansen skrev i sin dagbog, at »det var næsten umuligt blot at betragte denne elendighed, navnlig børnene led meget. Selv ikke de negative følelser, man rettelig burde have overfor den tyske nation, var til at opretholde i denne elendighed.« Fra Holland sejlede danskerne over det stadig minefyldte farvand til England. Leo Hansen fortsætter: »Først nu gik det op for én, hvor privilegeret man dog har været i disse år.«

Canterbury med katedralen og de små gader var en rar lille by, næsten uberørt af krigens hændelser. Et par kilometer fra byen lå danskernes nye hjem, »en ældgammel kaserne, grå, trist og med et meget uvenligt udseende, så et ret barskt soldaterliv tog sin begyndelse.« Sådan havde den danske gesandt i London, Eduard Reventlow, formentlig også tænkt. Han havde i december 1945 skrevet til udenrigsministeren, at »Rekrutteringen af danske til den engelske hær er, hvor meget der end kan tale derfor, et eksperiment, der i sig selv indebærer ret betydelige risici for gnidning. Unge danskere er ikke vant til den hårde disciplin, som håndhæves i den britiske hær.« Det viste sig, at danskerne trods lidt sprogvanskeligheder klarede sig godt, og



de viste sig at være i god form. De kunne sagtens klare mosten og fik venner i det fremmede.

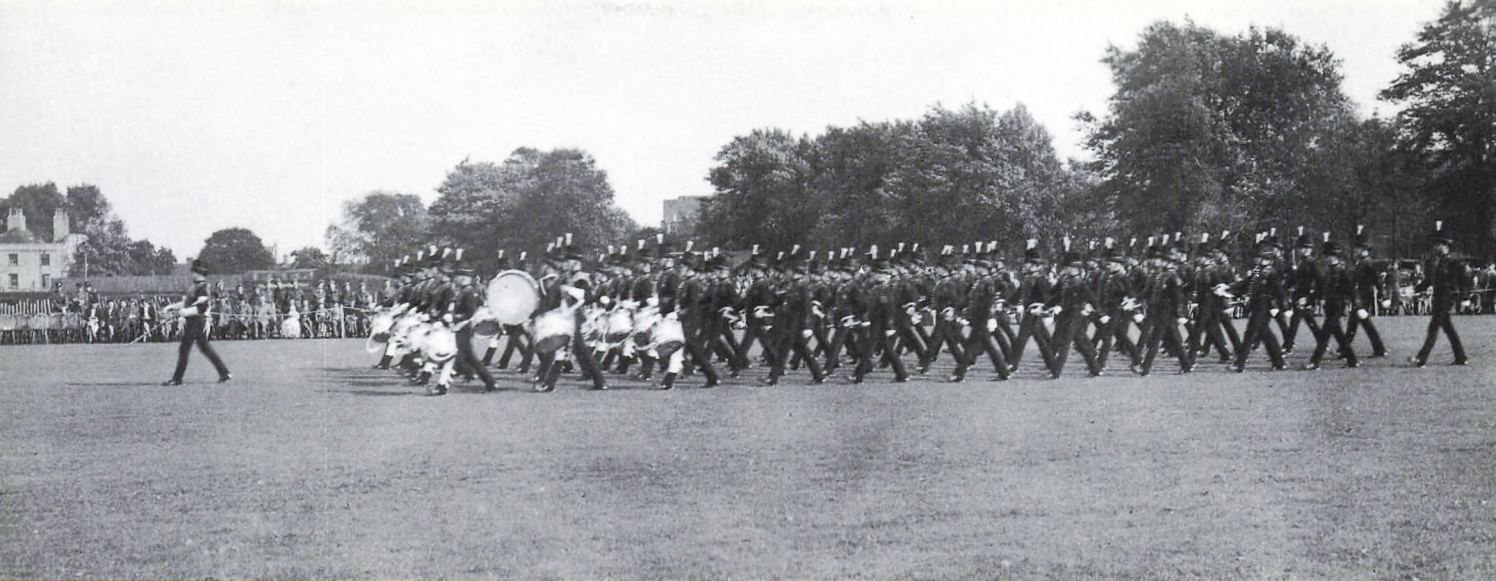
Efter rekruttid blev danskerne spredt, dels efter eget ønske, dels efter deres færdigheder, til forskellige regimenter. Danskerne udgjorde altså ikke et samlet regiment. Én ønskede at komme til Skotland, da han havde hørt, at sproget dér var som det vestjyske.

Soldatertiden

Selvom danskerne var underlagt engelsk lov, opstod der alligevel sager, som det officielle Danmark måtte søge at klare. Det kunne dreje sig om penge til orlovsrejser, tandlægehjælp, ønske om feltpræst, om dårlige kaserneforhold og også om fritagelse fra kontrakten. Ifølge den danske krigsminister måtte danskerne betragtes som andre statsborgere i udlandet, idet det engelske krigsministerium formentlig ikke ville bifalde, at det danske krigsministerium var inde i billedet. Danskerne måtte derfor kontakte Udenrigsministeriets institutioner. Da en afdød skulle sendes hjem, trådte den danske stat dog til og betalte hjemsendelsen og en krans. Flere danske politikere ønskede, at man udviste de frivillige interesse, da de var jo udsendt i en god sags tjeneste og gerne skulle opretholde Danmarks gode renommé. Og deri var gesandt

Turen gennem Europa chokerede de danske soldater. Her det udbombede Oostende i Holland.
Privateje.





Under rekruttiden i England var der tid til at se The Royal Artillery's musikkorps. *Privateje.*

Reventlow i London helt enig. »I betragtning af den politiske betydning det havde, og vel stadig har, at der ved rekruttering af et betydeligt antal frivillige blev givet et håndgribeligt bevis for det danske folks vilje til at yde en indsats som allieret nation, mener jeg, at regeringen principielt bør vise disse frivillige mere interesse end andre danske statsborgere i udlandet,« skrev han. I Pont Street i London blev der under krigen oprettet et kontor, som tog sig af de danskere, der i perioden kom til England. Kontoret blev nu kontaktsted for de frivillige.

Det var altså vigtigt, at danskerne blev en slags ambassadører for Danmark. På et tidspunkt var det ved at gå galt. Der var restaurant- og hotelstrejke i London, og i de engelske aviser kunne man læse, at danskere arbejdede som strejkebrydere. Da det under orlov var tilladt at arbejde i hotelkøkkener eller andre steder for at tjene lidt ekstra, var det ikke umuligt, at nogen havde taget strejkeramt arbejde. Ifølge kilder fra London rettede danskerne sig dog efter formaninger om at stoppe. Derimod skete det også, at nogle danskere i tjeneste under en kulstrejke fik ordrer om at køre med kul.

Danskerne blev udsendt hvor som helst i det britiske rige, der var brug for dem – det havde de skrevet under på. De forskellige regimentter kom blandt andet til Tyskland, Østrig, Italien, Sudan, Egypten, Indien, Burma, Gibraltar, Grækenland, Hong Kong, Malta, Palæstina, Malaysia og også Japan. Flere af stederne var præget af konflikt. Det gjaldt især Grækenland og Palæstina. Og overalt, hvor danskerne kom frem, fandtes store lejre med tyske krigsfanger, som skulle bevogtes. På Gibraltar arbejdede tyskerne med at hugge tunneller og gange inde i klipperne. En dansker, der havde siddet i koncentrationslejren Neuengamme, gjorde sig nogle betragtninger over dét, at tingene var vendt på hovedet. Nu var det ham, der vogtede tyskere. Han konstaterede nøgternt: »De fik mere at spise end vi gjorde.« I Singapore bevogtede man japanske fanger, som var udkommanderet til at losse skibe. I Malaysia hjalp man politiet med at fange huserende bander. »Det kunne godt være nervepirrende nætter i junglen, men det var nu ikke så slemt endda, mens det stod på. Det var først, når





Tungt isenkram i orkenen.
Privateje.

man kom hjem fra patruljen og tænkte tingene igennem, at man for alvor blev klar over faren ved det hele.«

For cirka 500 gik turen til Grækenland. »Her mærkede man for første gang denne hektiske krigsatmosfære, der herskede. Vi lå ca. et par uger her i Piræus, men det vi kunne opleve her var ikke nogen berigelse, elendighed, nød og had var fremherskende. Det er nok ikke uden grund, at man altid har sagt, at af alle krige er borgerkrige de grusomste.« Opgaven var at sikre, at partisanerne ikke rykkede for langt ind i Grækenland. »Når vi rykkede op i bjergene, fjernede partisanerne sig mod Bulgarien. Men vi tog mange fanger, som blev anbragt i store fangelejlre, hvor vi så igen hjalp den græske hær med at passe på dem.« Det blev sagt, at hvis partisanerne blev fanget af det græske militær, var det 'af med hovedet'. »Vi skulle være en slags buffere og lægge dæmper på. Vi kunne blive kaldt ud for at stoppe grækere, hvis de blev for grove. Det græske militær var barskt.« Veteranen huskede, at det havde været ganske forfærdeligt. »Godt jeg var så ung, det har nok været dét, der gjorde, at jeg ikke tænkte så meget over dét, jeg så og oplevede.«

Krig i Palæstina

For mange danskere blev oplevelserne ude det store eventyr, de havde håbet på. At køre i tog langs Suez-kanalen og se de store skibe, der så ud som om, de gled på sandet gennem ørkenen. Palmerne, at spise appelsiner, citroner og dadler. Opleve varmen om dagen og kulden om natten. Opleve noget af dét, man kun havde hørt om. Se fremmede kulturer og føle sig langt hjemmefra. Rom, Port Said, Cairo, Athen, Betlehem, Jerusalem. For alle var det en oplevelse, der prægede dem resten af livet. Men ikke kun på den gode måde. Leo Hansen skrev: »Lettelsen over at have forladt det krigshærgede Grækenland var stor. Vi havde medlidenhed med dem, der blev efterladt til tjeneste dér. Vi vidste jo heller ikke, hvad der ventede os forude.« Og forude ventede Palæstina, hvortil langt de fleste kom, mellem 800 og 1.000. Derfor fylder Palæstina meget i beretningen om danskere i den engelske hær.

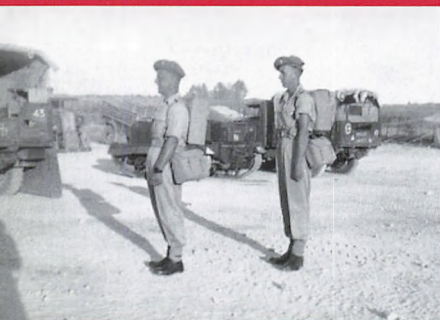


Dansk soldat i Mellemøsten.
Privateje.



Nogle betalte den højeste pris. Foto fra begravelsen af en dansk soldat i Haifa i 1947.

Privateje.



Dagligdagen var hård. Straffepræd i Palæstina i stegende hede.

Privateje.

»Vi, der kom derved uden krigserfaring, lærte snart at bede en stille bøn, at dukke sig lynhurtigt og tage ved lære af vore krigsvante kammerater.« Til de nye lød det ved sengetid: »Når I kommer på vagt i nat igen, så skyd først og spørg bagefter, ellers kan det være, I kommer til at fortryde det. I beholder tøjet på og riflen i favnen uden patron i kammeret, godnat og sov godt!« Dét, danskerne var havnet i, var den voldsomme kamp mellem arabere og de jøder, som ønskede en jødisk stat. Araberne kæmpede indædt imod, og jødiske organisationer kæmpede lige så indædt for. Imellem stod de britiske soldater, som var mere eller mindre magtesløse.

I Leo Hansens dagbog fortælles dag for dag om den angst og uro, der lå over det hele. »Selv i aften i dette dejlige måneskin er snigskytter i fuld aktivitet, og når ikke skuddene flænger luften, er sjakaler og vilde hundes gøen og hylen altdominerende, for det er ikke meningen, at man skal have ro i dette firma.« Om den 11. februar 1948 skrev han: »På den maskingeværpost, som var placeret på et af de højeste tage, var der ikke behageligt at være, kugler og mortérbomber strøg over vores hoveder, fra nærliggende huse hørte man rædselsskrig fra de nedslående mortérbombers mål. Mon det dog ikke snart får en ende. Jeg gad nok vide, hvem i helvedet der har opfundet denne teori, at de britiske styrker overhovedet skulle kunne være neutrale og i stand til at stoppe dette galskab. Det er umuligt, ikke at være sur på begge disse kæmpende parter, men det føles trods alt som om, den overvejende sympati er hos araberne, navnlig fordi de tab vi har, overvejende bliver os bibragt af de yderliggående

jødiske terroristgrupper.« Han beskrev den sidste tid således: »Efterhånden, som vi nærmede os midten af maj, blev alt mere og mere hektisk. Vagterne blev længere og længere, og alle tænkte kun på et – ud! Væk fra dette helvede, som til tider var ubeskriveligt. Jaffa var for en stor del ruiner, døde dyr lå overalt og udbredte en frygtelig stank.«

Den danske konsul i Palæstina, A.E. Mulford, oplyste, at der var danskere, som følte det svært at være part i en konflikt, der involverede jøder. Der var begrænsning på antallet af jødiske indvandrere til Palæstina, så skibe med jødiske flygtninge blev tvunget til at vende om og returnere til, hvorfra de kom eller til Cypern. Nogle danskere bad om fritagelse for tjeneste i Palæstina med den begrundelse, at da de under krigen havde hjulpet jøder til flugt, var deres nuværende situation i Palæstina meget vanskelig. Det danske udenrigsministerium og gesandtskabet i London fandt det betænkeligt at støtte krav om forflyttelse, selvom man havde fuld forståelse for soldaternes bevæggrund. Man ville undgå, at en officiel dansk holdning kunne medvirke til at svække disciplinen i den britiske hær. En officiel henvendelse til de britiske myndigheder ville, blev det sagt, foruden at være betænkelig, også være resultatløs. Skulle sagen overhovedet rejses, skulle det fra dansk side fremhæves, at det skete ud fra den interesse, den danske regering havde i, at de danskes tjenstgøren i den britiske hær blev en succes. Forholdet mellem de to lande måtte under ingen omstændigheder belastes.

Hvad omfattede 'Det britiske Rige'?

Som før nævnt opstod der diskussion omkring tolkningen af ordlyden i den kontrakt, danskerne havde skrevet under på. Netop ordene, at man kunne blive sendt overalt i det britiske rige, hvor der var brug for det, gav anledning til heftig debat. Den kommunistiske avis *Land og Folk* mente, at englænderne havde omgået kontrakten og skrev, at »Der er atter blevet røre om de danske frivillige i den britiske hær, der, meget imod den oprindelige tanke, bliver anvendt som garnisonstropper i en række lande, hvor England har ganske andre interesser end den antifascistiske befrielseskrig, som de danske frivillige følte sig inspireret af, da de i sin tid meldte sig under de britiske faner. Det er lande som Burma, Indien, Egypten, Palæstina og ikke mindst Grækenland, hvor de engelske tropper opholder sig på trods af befolkningens ønsker, ja med det direkte formål at holde de 'indfødtes' friheds- og selvstændighedstrang i ave.« En dansk London-korrespondent skrev i februar 1947, at nogle danskere havde protesteret så kraftigt mod at skulle til Palæstina, at de engelske myndigheder måtte ændre planer. Også fra en Moskva-avis lød stærkt kritiske toner, og her spillede storpolitikken sikkert ind.

At danskerne kunne udsendes overalt i det britiske rige, den ordlyd var der ikke tvivl om. Det, der derimod var uklart, var blandt andet mandatområderne Palæstina og Grækenland. Var de, som kolonierne, en del af det britiske rige? Den engelske regering tolkede det som et ja, andre tolkede modsat. Sagen kom til debat i det engelske underhus, hvor kommunisten Phil Piratin spurgte, om det var i overensstemmelse med den danske regering, at danskere gjorde tjeneste i områder, der ikke havde været på tale på det tidspunkt, de meldte sig. Krigsminister Frederick Bellenger svarede, at det i 1945, da planen begyndte, officielt blev udtalt, at disse



Danske soldater i midlertidig lejr nær den egyptiske grænse.
Privateje.



Camp 87 for 39. Bataljon, 48. Field Regiment, hvor nogle af de danske soldater tjente.
Privateje.



mænd med den danske regerings samtykke blev hvervet til tjeneste i den britiske hær overalt i verden.

Med hensyn til Grækenland nægtede Bellenger at afgive løfte om, at de engelske styrker dér ikke ville blive indsat mod partisanerne. Det havde nemlig vakt harme blandt nogle danskere, at der var mulighed for, at de nu skulle i krig mod deres tidligere forbundsfæller i kampen mod Tyskland. »Nu ved man, at danskerne skal kæmpe mod grækere, som de for blot to år siden stod skulder ved skulder med i kampen mod tyskerne,« skrev en dansk avis og spurgte, om det danske udenrigsministerium kunne godkende denne sidste udvikling. Fra officiel dansk side havde man nu den formodning, at visse af de frivillige nok havde et velovervejet standpunkt, men at det nok for de fleste var et forsøg på at slippe ud af tjenesten. De var sikkert også, lød det, opdudnet af visse aviser samt visse blades henvendelser i sagen. Ifølge udenrigsråd J.R. Dahl fra Udenrigsrådet fandtes der for eksempel intet grundlag for fritagelse for tjeneste i Palæstina. Udtrykket »det britiske verdensrige« kunne, mente han, »ved en ikke for vid tolkning siges også at omfatte Palæstina, der er britisk mandatområde.«

Alligevel medgav man fra dansk side, at formuleringen i rekrutteringskontorets danske cirkulære kunne have været uheldigt affattet. Den danske leder af det engelsk-danske rekrutteringskontor, Christian Lunn, udtalte, at det gang på gang var

blevet forklaret de frivillige, at de som engelske soldater skulle gøre tjeneste hvor som helst, det britiske imperium måtte have brug for dem. Men det førte tilbage til mandat kontra kolonionråde.

Hjemsendelse

Hvad enten det var den megen kritik, eller det var andre forhold, der spillede ind, så kom danskernes hjemsendelse til at gå hurtigere end først beregnet. Berlingske Tidende kunne oplyse, at det var den engelske regerings beslutning om at skære ned på styrkerne for at frigøre arbejdskraft til hjemmeindustrien, der var årsagen.

De fleste danskere, der havde meldt sig, var såkaldt almindelige mænd, der bare gerne ville se verden. At melde sig var for de fleste den eneste måde, det kunne lade sig gøre på. At de havnede i nogle af datidens brændpunkter, havde de næppe forestillet sig. Alle er dog sikre på, at de gjorde Danmark en tjeneste. Flere danskere omkom i britisk tjeneste, dels ved uheld dels under kamp. Andre blev såret og fik efterfølgende pension fra England. Men alle fortæller med glæde og stolthed om tiden i den engelske hær. De føler, de gjorde det godt. De, der kom til konfliktområder, var ikke klar over og ikke forberedt på, hvad der ventede dem. Mange af dem, der kom til Palæstina, har i alle årene efter været plaget af minderne derfra. Det, de dengang oplevede, var utroligt barskt. Mange har holdt oplevelserne for sig selv, og klaret det, som de bedst kunne. Dengang var der ingen psykologhjælp at få.

For andre danskere var årene i den engelske hær fantastiske. En fortæller, at han følte »en kolossal taknemmelighed mod gamle England, som gennem sit tilbud om tjeneste i hæren åbnede mulighed for, at jeg – vi – efter 'fem forbandede år', hvor vi i Danmark havde følt os næsten som i et fængsel, kunne komme ud og få denne perlerække af vidunderlige oplevelser på vores færd rundt om i Europa.«

Tilbage står, at danskere i britisk tjeneste blev en stor succes for Danmark. Danskerne fik overalt gode skudsmål – der var stor tilfredshed med deres indsats allevegne. De blev godt modtaget og var nemme at kende med Dannebrog påsyet det ene ærme. Trods dét, at nogle fandt det svært at være i konfliktområder, udførte de jobbet godt og fik fine bemærkninger i deres soldaterpapirer. De blev netop de gode repræsentanter for Danmark, som man havde håbet på. Da de kom tilbage til Danmark i 1948, var der imidlertid ingen interesse for dem og deres oplevelser. De mødte kun tavshed, og det var noget, mange af dem fandt mærkeligt og uforståeligt.

For som Leo Hansen skrev: »Vi gjorde også lidt for, at Danmarks ry kunne blive lidt mere pletfri, efter at danske søfolk samt andre danske i allieret tjeneste fra 1940 havde gjort det store forarbejde, som senere blev videreført af danske modstandsfolk. Jeg tør roligt uden blusel hævde, at vi med livet som indsats (hvoraf nogle desværre måtte betale den fulde pris) gjorde et godt stykke ambassadørarbejde.«

Lene Nilsson er historiker og cand.mag.

Kilder:

Artiklen er baseret på interviews med veteraner, deres dagbøger, deres breve samt de dokumenter, de har gemt. Enkelte veteraner har skrevet deres erindringer, men de er ikke uden videre tilgængelige. En række veteraner har ikke ønsket at stå frem ved navns nævnelser. I artiklen er endvidere anvendt materiale fra Rigsarkivet.



For nogle var der tid til eventyr. Her en dansk soldat højt til kamel i Giza ved Cairo.

Privateje.



SPØRGE - KASSEN

SPØRGE - KASSEN

Skolegang under besættelsen

Hej Saxo! Jeg forsøger denne vej at få svar på et spørgsmål: Hvordan så skoleskemaet ud for en 2. klasse i 1945? Hvordan klarede lærere og elever sig igennem 2. Verdenskrig? Og hvilke bøger blev der brugt dengang?

Venlig hilsen
Lene Astrup Vestergaard

Svar

Året 1945 bragte befrielsen til Danmark, men året var alligevel et af de værste for skolerne. Før befrielsen havde de tyske tropper indtaget en stor del af skolerne i byerne og på landet. Efter befrielsen var mange skoler stadig ikke tilgængelige; 149 købstadskoler og 245 landsbyskoler blev nu brugt til at huse flygtninge eller var beslaglagt af modstandsbevægelsen. Nogle skoler suspenderede helt undervisningen, men de fleste steder fandt man alternativer. Mange byer måtte klare sig med lånte lokaler, der ikke svarede til skolehygiejnens fordringer, ligesom skemaerne ikke levede op til skoleloven. Undervisningen blev for manges vedkommende gennemført med nedsat timetal, vandreklasser, eftermiddagsundervisning m.m., som det også havde været tilfælde årene før.

Skolen og undervisningen har dog for størstedelen af byerne kunnet lade sig gøre under hele krigen. Kun 716 af i alt 3.674 skoler var beslaglagt. Langt de fleste skoler har således haft mulighed for at gennemføre de skemalagte timer. For 2. klasse i købstadskolen kan de have fordelt sig således: Kristendomsundervisning: 2 timer. Dansk (herunder historiske sagn og hjemstavnslære): 10 timer. Skrivning: 2 timer. Regning: 5 timer. Sang: 1 time. Håndarbejde (piger): 2 timer. Sløjd (drengene): 2 timer. Gymnastik med leg: 2 timer.

I slutningen af 1930'erne fik man i Danmark kendskab til et amerikansk læresystem, hvor børnene skulle arbejde individuelt. Det resulterede i bøger som *Individuel Talregning 1.-12. Hæfte* af E. Floris, Torben Gregersen, R. Mejlsing og Holger Rasmussen, der udkom i 1939-41. Helge Jensen, Torben Gregersen og Inger Merete Nordentofts læsebog *Min egen bog* udkom i 1939. Den bygger på en slags ordblindemetode, hvor en fortælling med billeder læres udenad, derefter læres linjerne, så de kan genkendes, og til slut ordene. Bogen blev imidlertid ikke nogen succes, og mange af bøgerne, som blev brugt i skoleundervisningen, er senere oplag af tidligere udkomne skolebøger: For eksempel *Børnenes Danske Læsebog* fra 1912, der udkom i sekstende udgave i 1945.

Det er således svært at sige noget generelt om, hvilke bøger der blev brugt, da der var flere forskellige systemer, og det var op til de enkelte skoler at vælge, hvilke undervisningsbøger de ville bruge.

Kia Kartvedt
Mag.art. Dansk skolemuseum

Brugen af barselspotter

Jeg vil gerne vide flg. omkring barselspotter: Man hører altid fortalt, at potterne blev brugt til at bringe mad til barselskvinden. Var det kun til hende, eller nød hele familien godt af naturalierne, der kom til huse? Hvad kunne det typisk være? En god nærende suppe måske? Hvem ejede »spanden«, den der leverede maden, eller den der havde født? Gik potten så retur til ejeren, så den kunne bruges ved en ny fødsel, eller var den en del af gaven?

Endelig vil jeg gerne vide, om det var fra et velstående hjem, eller hvordan forholder det sig, når jeg som antikviteter har en stor kobber-barselsspand? Den kan nok ca. rumme fem liter. Er den fra en anden periode end de almindelige af lervare?

Venlig hilsen
Edith Nørretranders, Hjørring

Svar

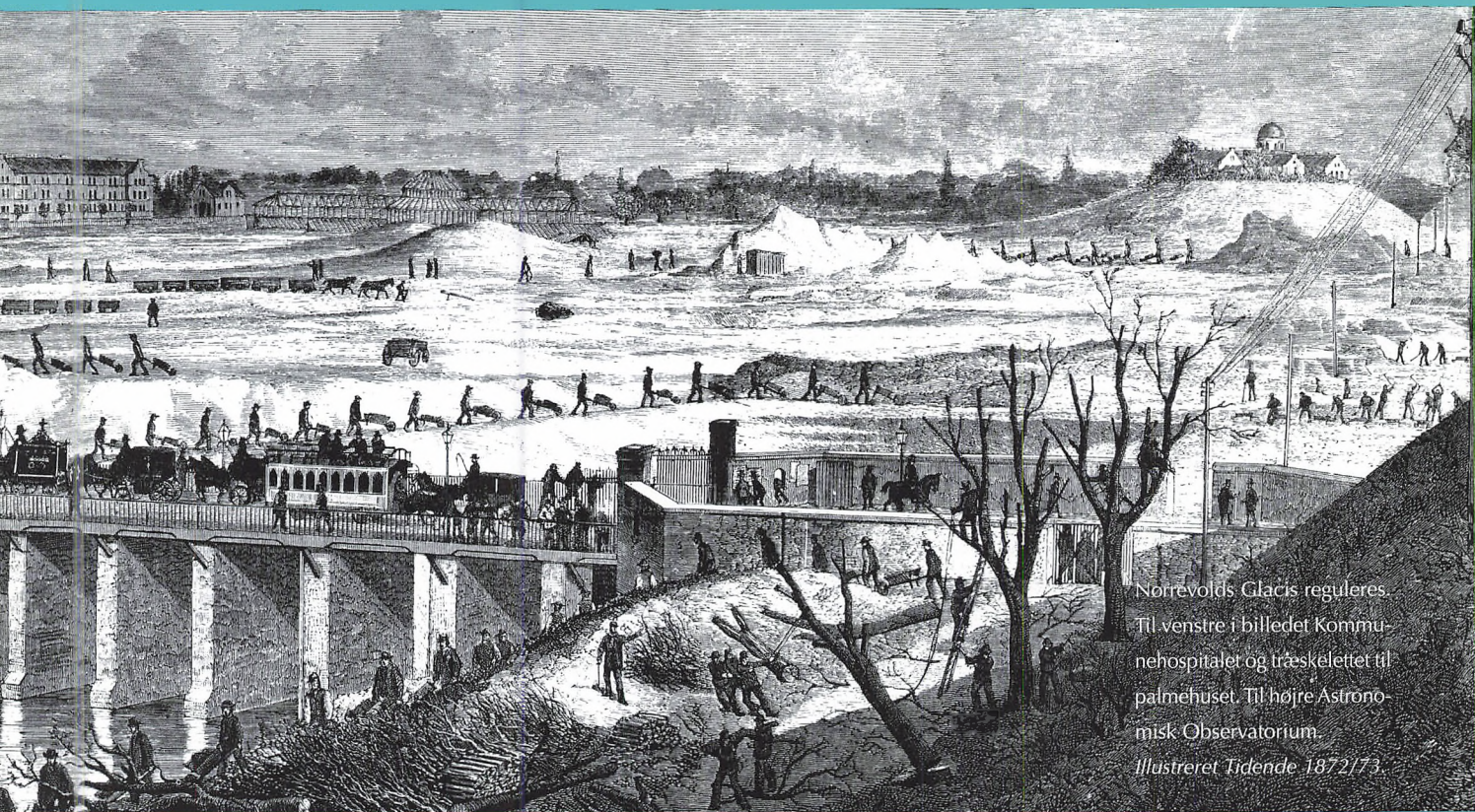
Hankpotter af lertøj eller fajance blev almindeligvis kaldt barselspotter eller føringsspande, men betegnelsen kunne også bruges for spande fremstillet af tin, kobber eller messing. I barselspotterne, der kendes fra 1600-tallet, bragte nærtboende naboer og familie til barselskonen hende en varm ret mad, som ofte var sødsuppe, kødsuppe eller grød.

Det fremgår tydeligt af folkelivsskildringer og erindringslitteratur, at når en kvinde i 1800-tallets landbrugssamfund nedkom med et barn, betød det nabovisitter, hvor ingen kom tomhændede, idet en kom med kaffe, en anden med sigtebrød og en tredje med pandekager, alt sammen et tilskud til barselskonens husholdning. Hver egn havde sine skikke. Når det rygtedes, at et barn var født i Bork sogn i Ringkøbing amt o. 1870, blev der til barselskonen sendt: »Vafler, Sødsuppe og lignende fra Slægt, Venner og Naboer, og hun skulde smage paa hver Potte Mad, der kom, hvad enten hun kunne taale det eller ej.« ... »De tilsendte Barselspotter Antal kunne løbe op til over 50 hos Gaardmænd.« I flere tilfælde modtog barselskvinden mere mad, end de kunne fortære i en almindelig husholdning. Med opløsning af det traditionelle fællesskab på landet ophørte også skikken med at sende mad.

Hankpotterne eller barselspotterne tog den besøgende gerne med hjem igen. Barselspotterne blev også brugt til at transportere gildesmad til gamle og syge, som ikke selv kunne komme med til gildet og blev i øvrigt også brugt til at transportere mad til ældre. Havde man ikke en hankpote, blev et strømpebånd trukket igennem ørerne på en almindelig krukke, med en tallerken som låg.

Anders Chr. N. Christensen
Mag.art. Dansk Folkemindesamling

J.C. JACOBSEN
OG ANLÆGGET AF
BOTANISK
HAVE



Norrevolds Glacis reguleres.
Til venstre i billedet Kommunehospitalet og træskelettet til
palmehuset. Til højre Astronomisk Observatorium.
Illustreret Tidende 1872/73.



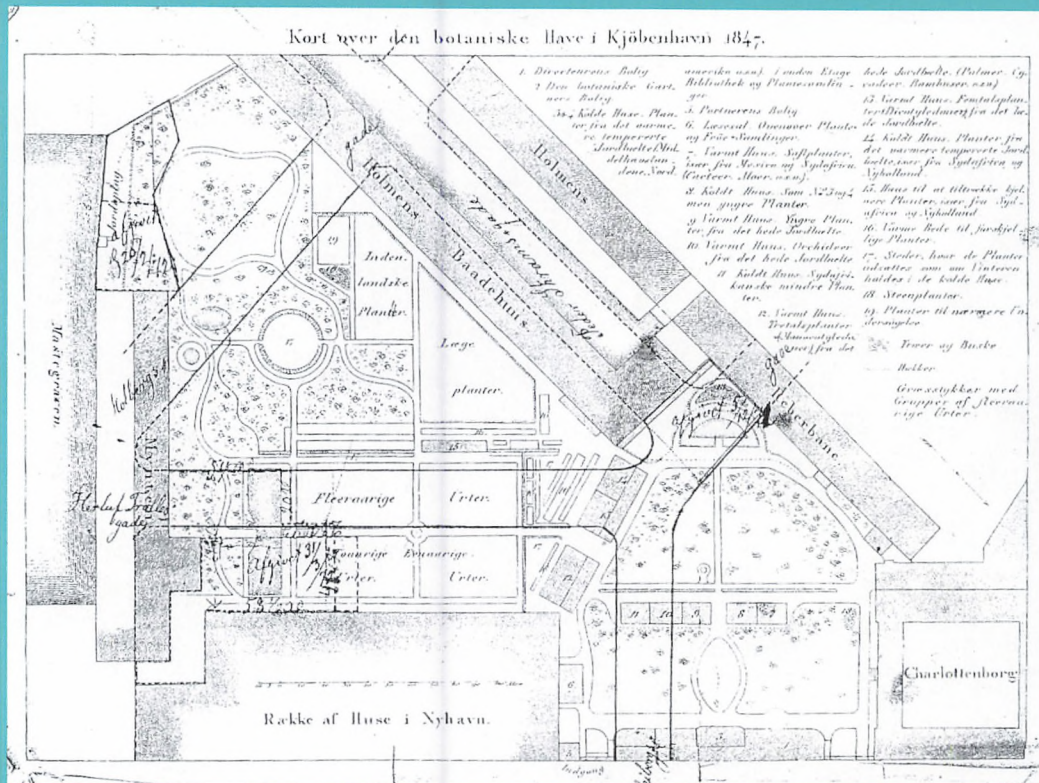
RAGNA HEYN OXENLOWE

Carlsbergs grundlægger J.C. Jacobsen (1811-1887) betragtes i almindelighed som Botanisk Haves gavmilde mæcen, ikke mindst som bidragsyder til det imponerende Palmehus. Reelt var Jacobsens donationer faktisk temmelig beskedne – knap 4.000 rigsdaler ud af et budget på 400.000 rigsdaler. Mere interessant er J.C. Jacobsens indsats for at gennemføre projektet under meget lidt gunstige politiske vilkår og spørgsmålet om, hvorfor brygger Jacobsen blev projektleder på et stort universitetsbyggeri?

Billedet øverst til højre:
Den botaniske have ved Charlottenborg
med baghusene i Nyhavn.
Radering af Chr. Ketich.



Flytningen af Botanisk Have fra Gammelholm til Nørrevold blev gennemført i løbet af 1870'erne efter næsten 20 års forhandlinger mellem universitetet, Københavns Kommune samt Kultus-, Krigs- og Finansministeriet. Flytningen var til dels påtvunget af 1858-loven om flådens flytning til Nyholm og Gammelholms bebyggelse, men stridens kerne var betingelserne for universitetets erhvervelse af et større areal af fæstningsglaciset (fæstningskomplekset, red) ved Nørrevold. Fæstningens sløjfning havde været undervejs i mange år, men først i 1868 besindede Krigsministeriets Sløjfningskommission sig for, at staten bedst var sikret et provenu ved at sælge til én køber – Københavns Kommune. Undtaget herfra var Nørrevolds glacis, som af hensyn til Kommunehospitalets fri beliggenhed reserveredes til anlæg



af universitetets botaniske have og en zoologisk have. Universitetets øverste ledelse, Konsistorium, takkede nej til sidstnævnte, for på det punkt havde Sløjfningskommissionen overvurderet universitetets velvilje til at bekoste gratis fritidsforhold for københavnerne.

Det var netop for at undgå kontant udbetaling i forbindelse med ejendomserhvervelsen, at universitetet og de forskellige ministerier forhandlede en aftale på plads om et mageskifte; den gamle have til gengæld for den nye. Problemet var blot, at den gamle have, trods sine kun 5 tønder land, havde en langt større markedsværdi end den nye grund på 21 tønder land. Beliggenheden ved siden af Kommunehospitalet bevirkede, at arealet blev underkastet flere klausuler om anvendelsen, bl.a. måtte arealet aldrig anvendes til andet end »videnskabelige formål«, og grunden kunne aldrig sælges. Dermed var de 21 tønder land på glaciset reelt ikke et aktiv for universitetet, snarere tværtimod. Oven i mageskifteaftalen lå nemlig også en række krav fra kommunens side. Den ønskede et offentligt tilgængeligt pragtanlæg, og fra

Kort over Charlottenborghaven 1847. Havens direktør Johan Lange har indtegnat nuværende gadenet samt datoer for, hvornår dele af haven er afleveret til Finansministeriet.

Fra Botanisk Haves Arkiv.



regeringens side krævedes det, at haven fik et almindende præg. Alt dette var krav, som Konsistorium med rette forventede ville gøre Botanisk Have til en byrde for universitetets økonomi.

Selvom universitetets budgetter figurerede på finansloven, var universitetet at betragte som en selvfinansierende stiftelse, hvis indtægter stammede fra bøndergods, og for at sikre sig mod alt for store tab indgik universitetets kvæstor i 1871 derfor en aftale med de to nationalliberale ministre, kultusminister Carl Chr. Hall (1812-1888) og finansminister Carl Emil Fenger (1814-1884). Under pres var de to ministre blevet overbevist om, at det ikke var rimeligt at taksere glaciset som byggegrund, da det for universitetet kun havde værdi som »havejord«. Hall og Fenger gik dog ikke længere end at give universitetet ret til en tredjedel af salgsindtægterne fra den gamle have som kompensation for fremtidige øgede driftsudgifter. Trods regeringens krav om, at haven skulle være offentlig tilgængelig, kunne der ikke blive tale om faste driftstilskud fra statskassen, da det ikke harmonerede med billedet af universitetet som en selvfinansierende stiftelse. Universitetet så dog aldrig noget til sin tredjedel af proventet fra salget af haven på Gammelholm – ifølge Kultusministeriets egne beregninger knap 150.000 rigsdaler – for forfatningskampen mellem den national-liberale regering og den stadig mere magtfulde venstreopposition kom i vejen.

I 1872 blev situationen tilspidset, da Venstre opnåede flertal i Rigsdagens ene kammer, Folketinget. Pressionsmidlet over for regeringen var finansloven, som altid først skulle godkendes i Folketinget, og da Venstre heller ikke anerkendte universitetet som en selvstændig institution med ret til at disponere over egne midler, underkendte Folketinget universitetets »studehandel« med ministerierne ved en tekstanmærkning på finansloven. Lovgivning via tekstanmærkninger på finansloven var i sig selv på grænsen til at være grundlovsstridigt, men det spillede ingen rolle for Venstre, som ved samme lejlighed også afskar universitetet fra at få tilskud fra sin rige søsterfond, Kommunitetet. Ligesom Frederik 2. havde sikret professorerne løn i form af godser, havde han også oprettet Kommunitetet til at understøtte fattige studerende – en slags forløber for SU-systemet. Da Kommunitetet som regel havde et betydeligt overskud, blev det fra midten af 1800-tallet normalt, at Kommunitetet ydede universitetet tilskud til byggeprojekter.

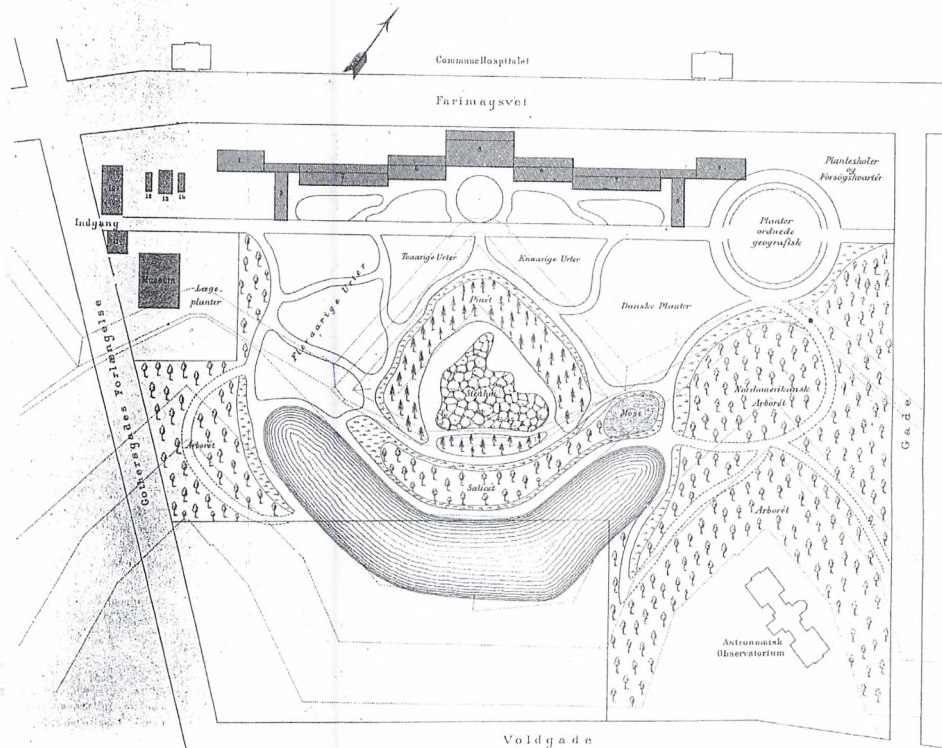
Resultatet af Venstres finanslovsmanøvre blev da også som forventet – udgifterne til anlægget af Botanisk Have dræned universitetets kasse og kvalte ethvert initiativ til at fortsætte kampen for universitetets fortsatte status som selvstændig stiftelse. Ud fra det pragmatiske synspunkt, at universitetet fremover kun ville kunne overleve ved hjælp af faste årlige statstilskud, hørtes fra slutningen af 1870'erne oftere og oftere begrebet »statsanstalt«, også blandt universitetets egne, når talen faldt på universitetet som institution.

Fejden om havens placering og nytteværdi

Universitetets botaniske have var i midten af 1800-tallet endnu primært en urtehave til brug for det medicinske og farmaceutiske studium, og stod det til Konsistorium, skulle den blive ved det, også selvom nye forsøgsbaserede, og dermed pladskrævende, fagretninger stod på spring for at gøre sig gældende. Ved universitetet havde de praktiske videnskaber ringe kår, og i Botanisk Haves udflytning øjnende Konsistorium en chance for, med haven som attraktiv adgangsbillet til forhandlingerne om



Plan over Universitetets nye botaniske Have.



fæstningsterrænets fremtidige anvendelse, at få en byggegrund stor nok til at samle de naturvidenskabelige fag i nær afstand til Frue Plads.

Et tidligere forsøg på at placere Kemisk Laboratorium på Nørrevolds glacis var f.eks. ikke lykkedes. Hensigten var få frigivet arealer i Indre By til de mere klassiske universitetsfag, og derfor havde Konsistorium også fra starten af betinget sig, at en tredjedel af glaciset var reserveret som fremtidig byggegrund til bl.a. Polyteknisk Lærestalt, som siden oprettelsen i 1829 havde lånt flere og flere af universitetets bygninger. Blandt botaniske fagfolk var der dog ikke enighed om det fordelagtige ved at anlægge haven på Nørrevolds glacis. Når den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole på Frederiksberg også kunne fremvise en botanisk have, hvorfor så ikke spare anlægsudgifterne til en ny have og i stedet indgå et samarbejde?

Debatten havde dels sit udspring i den gamle fagstrid mellem den praktiske og den åndelige videnskab. I 1859 havde skismaet ført til oprettelsen af Veterinær- og Landbohøjskolen, for hverken universitetet eller Polyteknisk Lærestalt ønskede at påtage sig undervisningen i landbofagene. I 1870 blussede de gamle personfejder og politiske modsætninger op i lys lue. Dette kom tydeligst frem i en række decideret hadske artikler i *Tidsskrift for Havevæsen* mod en foreløbig haveplan forfattet af professor i botanik Anders Sandøe Ørsted (1816-1872), nevø til den tidligere

A.S. Ørstedes haveplan af 1870. Botanisk have tænkes udlagt med et stort nord-amerikansk arboret. Det tomme hjørne var universitetets såkaldte »reserveareal« til fremtidige bebyggelser. *Tidsskrift for Havevæsen*.



indenrigsminister af samme navn og professor H.C. Ørsted. Problemet var navnlig personfejden mellem Ørsted og den botaniske docent ved Det naturvidenskabelige Fakultet, Ferdinand Didrichsen (1814-1887).

I årevis havde de været uenige om ordningen af de botaniske samlinger, og tidskriftets redaktør, J.A. Dybdahl (1832-1879), docent i havebrug ved Landbohøjskolen, meldte sig også som modstander af både Ørsted og hans haveplan. Begge docenter var rørende enige om, at haveplanen var et elendigt makværk, tydeligvis forfattet i al hast, da hele afsnit var tro kopier af Ørsteds tidligere indlæg til *Fædrelandet*. Det var at forvente, at Ørsted ikke evnede at tegne en bygning eller havde sans for landskabsarkitektur, men værst af det hele var hans forslag om at anlægge haven som et stort nordamerikansk arboret med et almindennende sigte på byens borgere. Det var efter Dybdahls mening et slet skjult forsøg på at tækkes de folkelige magter, der havde så stor indflydelse på haveprojektet. Hvad der var lige så slemt, set fra universitetets synspunkt, var, at artiklerne gav spørgsmålet om en sammenlægning med Landbohøjskolens botaniske have fornyet aktualitet. Debatten i *Tidsskrift for Havevæsen* fremhævede bl.a., at argumentet om den store afstand mellem universitetet og Frederiksberg ikke længere holdt vand pga. udviklingen i den offentlige transport i form af hestetrukne omnibuslinjer. Anonyme så vel som ikke anonyme indlæg i havesagen rasede frem og tilbage og gav næring til at spolere resultaterne af mere end 15 års forhandlinger om havens placering samtidig med, at de første spadestik blev taget på Nørrevold.

J.C. Jacobsen indsættes som byggeformand

Den direkte årsag til, at J.C. Jacobsen blev bedt om at deltage i haveprojektet, var således den meget offentlig strid botanikerne indbyrdes om udfærdigelsen af en foreløbig haveplan – striden vakte uheldig opmærksomhed hos den magtfulde venstreopposition i Folketinget, hvor drevne talere som Christen Berg (1829-1891) ivrigt citerede fra *Tidsskrift for Havevæsen* for at bremse bevillingerne til anlægget af Botanisk Have. I et forsøg på at sikre, at haveanlægget kom til at opfylde hensynet til de forskellige parters interesser – dvs. både de nyttige, fornøjelige og videnskabelige aspekter, hvervede kultusminister C. Chr. Hall brygger J.C. Jacobsen til at bistå universitetsfolkene med at anlægge Botanisk Have.

Om nogen havde Jacobsen erfaringer med store anlægsprojekter, og netop i 1870 var J.C. Jacobsen kongevalgt medlem af Landstinget og kan også ad den vej have fattet interesse for projektet. Almindeligvis tilskrives J.C. Jacobsens gode ven, den zoologiske professor Japetus Steenstrup (1813-1897) og medlem af Kommissionen for Botanisk Haves flytning, også at havde haft en rolle i sagen. Det, at J.C. Jacobsen påtog sig hvervet som byggeformand, kan ses som udtryk for, at han på sine udlandsrejser var blevet inspireret af borgerskabets tro på det private initiativ og *public spirit*, eller sagt på dansk – borgersind. Crystal Palace i London, der blev forbilledet for Palmehuset i Botanisk Have, imponerede ikke kun J.C. Jacobsen som teknisk vidunder, men også ved, at det var opført uden brug af skattepenge af ni formuende filantroper.

Det kunne ikke forventes af hverken professor Ørsted eller havens direktør, Johan Lange (1818-1898), at de evnede eller havde tid til at hundse rundt med vrangvillige håndværkere, og den daglige ledelse blev derfor lagt i hænderne på J. C. Jacobsen.





Foruden sin officielle rolle som formand for byggekomiteen var han i perioder også vikar for havekommissionens formand, Johan Lange, og under Jacobsens til tider hårde hånd blev anlægget af Botanisk Have på trods af alle vanskeligheder færdig i sommeren 1874. Berygtet er f.eks. en episode under murerstrejken i 1872, hvor Jacobsen krævede, at politiet beskyttede de murere, der fortsatte arbejdet på Palmehuset, ellers ville han bare ansætte et privat vagtværn. Det skulle nok have en beroligende virkning, mente Jacobsen.

For at overholde tidsplanen for nivelleringen af glaciset valgte Jacobsen også at se stort på sine egne principper om arbejdsmændenes afholdenhed. Arbejdet, som foregik med trillebør og skovl, fortsatte nemlig langt ind i den kolde vinter, og arbejdsfolkene havde slået sig sammen for at skrive et brev, hvori de beklagede sig over en lidt for retskaffen opsynsmand. Af hensyn til projektet valgte Jacobsen at fyre opsynsmanden og undtagelsesvis tillade »varmende drikke«. Generelt var hele anlægsperioden 1870-74 præget af den konstante trussel om nedskæringer, dyrtid, strejker og stigende lønninger. Dertil kom intern splid i havekommissionen, bl.a. divergerende opfattelser af, hvilke botaniske fagretninger haven skulle repræsentere, samt den altid lurende strid mellem havens direktør Johan Lange og professor Ør-

Gothersgades Mølle på Stadsoberstens bastion ved udkørslen fra Nørreport. På broen en hest omnibus fra Nørreport. Maleri fra 1871. Bymuseet.





Aug. Jernsdorffs
portræt fra 1886 af
J.C. Jacobsen i sit eget
væksthus Pompeij på
Carlsberg.
*Det Nationalhistoriske
Museum på
Frederiksborg Slot.*



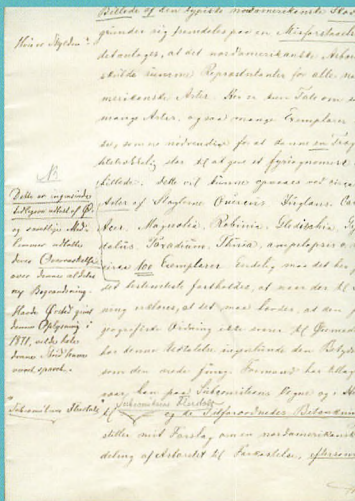
sted, som i kraft af sit embede mente sig berettiget til direktørposten. Kombineret med manglende samarbejdsvilje fra kommunens side til at bekoste og fremskynde nedrivningen af Gothersgades Mølle på Stadsoberstens Bastion, hvor Botanisk Museum skulle opføres, var det faktisk noget af en bedrift, at det overhovedet lykkedes at gennemføre flytningen af Botanisk Have.

Problemet med Gothersgades Mølle var, at grænsen mellem universitetets og kommunens respektive dele af fæstningsterrænet løb tværs igennem den. Kommunen benægtede ikke ligefrem, at det var dens opgave at fjerne møllen – byens allerstørste hollandske vindmølle fra 1753 – men som Jacobsen erfarede, da han beklagede sig til Magistraten, brugte man bevidst møllen som pressionsmiddel over for regeringen for at få fremskyndet en formel berigtigelse af kommunens adkomst til fæstningsterrænet – en sag der senere hen viste sig at blive et kompliceret juridisk problem, og både kommunen og universitetet måtte gå rettens vej for at få en ejendomsdom. Pga. Folketingets nedskæringer i anlægsbudgettet og problemet med Gothersgades Mølle stod Botanisk Museum først færdig i 1878, fire år efter at selve haven stod færdig. Bygningsinspektør Chr. Hansen (1803–1888) tog sin afsked i frustration over de mange nedskæringer, og resultatet blev en med brygger Jacobsens ord tarvelig bygning, et simpelt murermesterhus, som fra starten var alt for lille og aldrig kom til at fungere optimalt, hverken som museum eller som undervisningssted.

Udsigt fra den forlængede Gothersgade mod Botanisk Museum (1878).

Illustreret Tidende 1880/81.





A.S. Ørsted's indsigelse mod Haveplanen.
Botanisk Haves arkiv.



H.A. Flindts endelige haveplan af 1874. Botanisk Haves Arkiv.

En videnskabelig pragthave

J.C. Jacobsen havde en levende interesse i, at haven kom til at leve op til især de skønhedsmæssige målsætninger, og han havde trofaste allierede i to af underkomiteens øvrige medlemmer, slotsgartner Tyge Rothe (1834-87) og landskabsgartner Henrik A. Flindt (1822-1901). De to gartnere var blevet tilkaldt byggekomiteen for at opveje kritikken af havekommissionens, dvs. reelt professor Østeds, manglende evner udi landskabsgartneriet. Sammen udgjorde Flindt, Rothe og Jacobsen et enigt trekløver mod havekommissionens øvrige medlemmer, når det gjaldt om at beskytte især Palmehuset mod videnskabsfolkernes idéer om, hvad der var praktisk eller nyttigt, men måske knap så pynteligt, og Jacobsen var ikke sen til at true med at tage sit gode tøj og gå, hvis ikke han fik sin vilje.

Den botaniske gartner, Th. Fridrichsen (1827-1907), måtte f.eks. love ikke at bruge havens hegn som espalier og aldrig at beskære de popler, som Jacobsen havde planlagt skulle danne et smukt læbælte for Palmehuset. Den mere praktiske anlagte Fridrichsen og Jacobsen var faktisk rygende uenige om havens egentlige formål, og Fridrichsen var heller ikke tilfreds med Jacobsen og Rotheres pompøse væksthustegninger. Mange af de kritikpunkter, som han fremhævede omkring Palmehusets konstruktion, kom faktisk også til at holde stik.



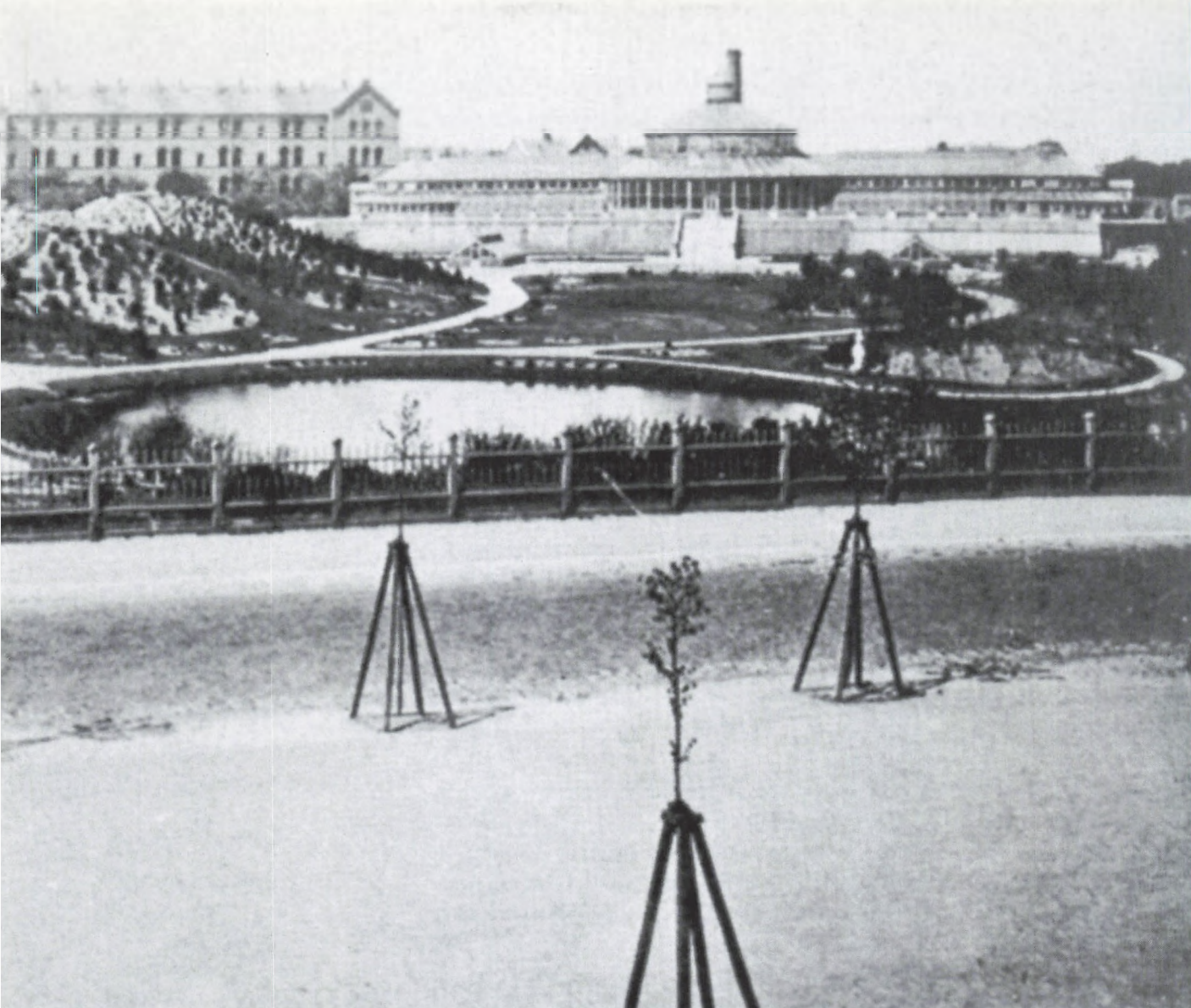


Fridrichsen havde studeret botaniske haver i hele Europa og anbefalede nogle mere traditionelle og billigere lave væksthuse frem for et krystalpalads. Han krævede at Kultusministeriet blev gjort opmærksom på hans indsigelse, men da havekommissionens årsberetning af 1871 skulle skrives, vikarierede Jacobsen for den sygemeldte Johan Lange. Jacobsen kunne derfor bare undlade at skrive noget om gartner Fridrichsens indsigelser, og dermed undlod han at provokere en reaktion fra Folketingets venstrefolk, som i forvejen havde den opfattelse, at palmehus-planerne var alt for luksuriøse. Fra Finansudvalgets side stilledes der således også forslag om at reducere Palmehuset, og Jacobsen måtte lægge bånd på sig selv, da han argumenterede for, at det teknisk set godt kunne lade sig gøre, men at det ikke var tilrådeligt, da formålet jo var at skabe bedre pladsforhold for både planter og besøgende.

Den nye boulevard Ostervoldgade og udsigten over Norrevolds glacis.

Foto ca. 1875 – Bymuseet.





Da professor Ørsted døde i sommeren 1872 efter kort tids sygdom, enedes Jacobsen og den øvrige kommission om at begrave en protestskrivelse fra dennes hånd i havekommissionens eget arkiv, dvs. man journaliserede det ikke og lagde bevidst skrivelsen sammen med en række andre tilfældige breve og kladdeskrivelser. Indholdet af Ørsteds skrift var for kontroversielt og en politisk varm kartoffel, og det måtte derfor ikke gå videre, hverken til Konsistorium eller til ministeriet. Ørsted havde i længere tid følt sig tilsidesat: Han mente, at hans idéer om havens indretning var udgået på bekostning af de store væksthuse, som han anså for ganske overflødige, når De kgl. Driverier i Rosenborg Have – en slags højere læreranstalt for slotsgartnere – lå lige overfor på den anden side af Østervoldgade. Jacobsen så rødt, da han læste dette i Ørsteds skrivelse, for på samme tidspunkt søgte han at forhindre Finansud-

valget i at formindske hans Palmehus, og derfor kunne Jacobsen i sin arrigskab ikke lade være med at tilføje protestskrivelsen et par bemærkninger om Ørsteds person og manglende samarbejdsevner.

Observatoriets tarv

Naboskabet mellem Astronomisk Observatorium og Botanisk Have blev heller ikke så idyllisk, som universitetet havde forestillet sig. I hvert fald ikke i anlægsperioden. Observatoriet var blevet anlagt på Rosenborg Bastion i 1859 samtidig med opførelsen af Kommunehospitalet på Sortedamsagrene. Stedet var valgt ud fra den betragtning, at observatoriet dér ville være sikret mod belastende naboer, da Nørrevolds glacis af hensyn til smittefaren fra hospitalet ikke ville kunne udbygges med hverken boliger eller industri.

I 1872 så det imidlertid meget anderledes ud. Fra at have ligget isoleret i udkanten af byen, tæt beskyttet mod vind og vejr og andre forstyrrende elementer af både hovedvolden og høje træer, var Rosenborg Bastion fra det ene år til det andet blevet omdannet til en udsat knold midt i byens største byggeplads. Den senere udvidelse af Østervoldgade til en stærkt befærdet boulevard mindskede også væsentligt observatoriets videnskabelige værdi, og professor H.L. d'Arrest (1822-1875) beklagede sig over at måtte udskyde observationerne til efter midnat, når lyset og larmen fra trafikken var faldet til ro. Både de videnskabelige arbejder og dagligdagen for observatoriets beboere blev også kraftigt forstyrret af niveaureguleringen af volden og Nørrevolds glacis.

Professor d'Arrest var bekymret for, at man ved at fjerne brystværnet på bastionens nordside ville destabilisere hele observatoriets fundament – især den kerne af 30.000 mursten som skulle stabilisere måleinstrumenterne. Gartnerne Flindt og Rothe mente derimod, at nytteværdien af brystværnet måtte ofres for den glæde, københavnere ville have af at kunne beskue Chr. Hansens »interessante observatoriebygning«, når de spadserede rundt på de offentlige stier i Botanisk Have. Jacobsen valgte klogt nok ikke at videresende gartnerens brev til d'Arrest og mæglede personligt i sagen, men d'Arrest havde mistet troen på, at havekommissionen også kunne varetage observatoriets tarv, og han valgte fremover helt at undgå skriftlig kontakt med havekommissionen.

Helt galt blev det, da pladsen foran observatoriet skulle ordnes, så den passede til det fine naboskab med Botanisk Have. Professor ved Kunstakademiet, Ferdinand Meldahl (1827-1908), udarbejdede i 1872 en plan, hvorefter en statue af Tycho Brahe skulle omkranses af offentlige spadserestier med siddepladser, alt sammen lige uden for observationsværelset. Da havde d'Arrest fået nok – observatoriet var ikke en pyntegenstand, som arkitekter og gartnere kunne tilpasse efter forgodtbefindende, men en bygning fyldt med følsomme instrumenter opført med et rent videnskabeligt formål for øje. Harmdirrende beklagede d'Arrest sig til Konsistorium, som gav ham ganske ret i, at hvis der skulle opstilles statuer og andet fjas, måtte det blive udenfor observatoriets grund. Konsistorium fratog herefter havekommissionen ethvert ansvar for observatoriepladsen.

J.C. Jacobsen kunne nu ikke lade være med at blande sig. Han løste problemet til glæde for alle parter ved at overtale borgmester for Magistratens 4. afdeling, D.E.



Litteratur og anvendte arkivalier:

- A.C.P Linde og C. Goos (red.); *Københavns Universitets årbøger* årg. 1855-1880
- Niels Petersen; *Københavns Universitet 1479-1979* bd. II (1993)
- J.A. Dybdahl (red.); *Tidskrift for Hæevæsen* årg. 5 (1870) og 6 (1871)
- K. Glamann; *Bryggeren* (1996)
- Rigsarkivet, Københavns Universitets arkiv: Circularia 12 08 89, Botanisk Have 1862-1872
- Rigsarkivet, Københavns Universitets arkiv; Kommissioner under Konsistorium 15 06 01, Kommissionen for Botanisk Haves udflytning 1870-1874.
- Rigsarkivet, Botanisk Haves arkiv; Kommissionen for Botanisk Haves udflytning, skrivelser 1-250.
- Rigsarkivet, Kultusministeriets 3. knt.; Gruppeordnede sager nr. 2601, Vedrørende Botanisk Haves flytning 1857-1881 (Jnr. 1A233)



Ehlers (1812-1893), til at rykke matrikelgrænsen mellem observatoriet og kommunens grundstykke ved Østervoldgade. Statuen kom til at stå på kommunens grund, og d'Arrest fik en smule privatliv.

Nellemands formandskab


Der er måske ikke så meget at sige til, at havekommissionen under J.C. Jacobsens ledelse blev lige lovlig egenrådig efter Konsistoriums smag, og i sensommeren 1872 anbragte Konsistorium en af sine egne i formandsstolen, den i jura professor Johannes Nellemann (1831-1901). Det forhindrede dog ikke Jacobsen i at nedlægge veto mod både Konsistoriums og flertallets anbefalinger, da han valgte at indlemme universitetets reserverede byggegrund i Botanisk Have. Både Jacobsen og de øvrige kommissionsmedlemmer vidste udmærket, at anlægsprojektet ville falde fra hinanden, hvis han trak sig. Jacobsens argument lød, at det ikke så særlig pænt ud at lade reservearealet stå ubeplantet hen, og man kunne i øvrigt aldrig vide, hvad det var for et monstrum af en bygning, universitetet med tiden ville bygge på stedet.

Jacobsens kritik kunne måske have sin berettigelse, når man i dag ser overbebyggelsen af Botanisk Have – allerede i 1890'erne opførtes både Polyteknisk Læreanstalt, Geologisk Museum og Botanisk Laboratorium – men stik mod den almindelige opfattelse betalte J.C. Jacobsen faktisk hverken for havens anlæg eller for det imponerende Palmehus. Anlægsudgifterne på næsten 400.000 rigsdaler blev betalt af universitetets egen opsparede formue og af Kommunitetets midler.

Jacobsens donationer var faktisk temmelig beskedne, hvad han også selv fremhævede i et brev til Kultusministeren ved havens indvielse i 1875. Han ønskede netop, at hans rolle i byggesagen skulle være klar, så der ikke skulle herske misforståelser, såfremt Folketinget gjorde indsigelser. Han undskyldte bl.a. for at have overskredet budgettet med et par tusinde rdl., hvad der ville opholde flytningen af Botanisk Museum fra Gammelholm, så han måtte selv til lommerne for, som han selv udtrykte det, ikke at stå i et uheldigt lys i forhold til universitetet, som havde udvist ham stor tillid. Hvis nogen, også ifølge Jacobsen selv, skulle fremhæves for deres borgersind, måtte det være entreprenørfirmaet Hüttemeier & Kern, som på trods af stærkt stigende omkostninger til materialer og løn stod ved den i 1871 indgåede licitationskontrakt og opførte Palmehuset med tab for egen virksomhed. Prisen for palmehuskomplekset var ca. 120.000 rigsdaler, og oveni kom Jacobsens bidrag på kun 4.088 rigsdaler. Dertil forærede Jacobsen asfalt og jernvaser til Palmehusets terrasse, et springvand og 2.500 rigsdaler til at dække omkostningerne ved flytningen af Botanisk Museum.

At Jacobsen siden hen er kommet til at fremstå som havens store mæcen, må tilskrives hans og ikke mindst sønnen Carl Jacobsens (1842-1914) generelle ry som gavmilde velgørere samt J.C. Jacobsens og Tyge Rothes udgivelse af plancheværket *Beskrivelse af Væxtluseet i Universitetets botaniske Have* i anledning af Københavns Universitets 400-årsjubelæum i 1879. Retfærdigvis skal det dog også tilføjes, at netop Jacobsens oplevelser med trængslerne omkring finansieringen af Botanisk Have var medvirkende årsag til oprettelsen af Carlsbergfondet i 1876.

Ragna Heyn Oxenløve er mag.art. og arkivar ved Rigsarkivet



»NÅR
FJENDEN
LYTTER
MED«

– Telefonaflytning
under besættelsen

Telefonaflytning under besættelsen havde et betydeligt omfang og skete både med og uden retskendelse. Danske myndigheder brugte den over for bl.a. danske nazister – og både tyske og danske myndigheder brugte den til at bekæmpe sabotører og andre systemmodstandere. I besættelsens sidste år aflyttede modstandsbevægelsen også tyske telefoner. De jagede var nu blevet jægere. Nogle af de, der talte i telefon, vidste, at de blev aflyttet, og indrettede sig efter det. Størst effekt havde frygten for at blive aflyttet. Den påvirkede danskernes måde at kommunikere med hinanden på.

PALLE ROSLYNG-JENSEN

Tag en tur med bussen eller toget. Det er stort set umuligt at undgå telefonaflytning. Mobiltelefonerne har bragt andre menneskers private samtaler ud i det offentlige rum, og grænsen mellem det private og det offentlige har flyttet sig det sidste tiår. Telefonsamtaler, breve og telegrammer har normalt været forbundet med bestemmelser og forestillinger om, at de er undergivet fortrolighed, og krænkelse af post-, telegraf eller telefonhemmelighed er strafbart. Individet er ukrænkeligt i vores grundopfattelse, og derfor er personlige meddelelser på samme måde ukrænkelige. Det er især statsmagten, som den frie ret til uovervåget kommunikation har skullet beskyttes mod, derfor kan staten kun krænke borgernes ret til at meddele sig uden at blive kontrolleret, hvis der foreligger bestyrket mistanke om en alvorlig lovovertredelse, eller hvis nationale sikkerhedsinteresser har været truet.

Besættelsestiden er den periode i Danmarks nyere historie, hvor censur har været mest udbredt, og hvor især forestillinger om censur og aflytning har været almindelige. Hvordan befolkningen og forskellige myndigheder så på og handlede, når der forelå censur, kan derfor aflæses af besættelsestidens hverdagspraksis, som dermed også påvirkede censurens effektivitet set fra dem, der udøvede den. Vi vil her koncentrere os om telefencensuren.

Telefondamer ved omstillingsbordene i
KTAS Central ca. 1940.
Det Kongelige Bibliotek.



Den tyske gesandt i Danmark,
Cecil von Renthe-Fink.
Det Kongelige Bibliotek.

Telefonvæsenet og tilfældig aflytning

Driften af det lokale telefonnet skete i Danmark i 1940'erne i en række koncessionerede selskaber med monopol på et givet område. Til gengæld for monopolet skulle vilkår og takster godkendes og kontrolleres af staten. Tilsynet med selskaberne var samlet i Trafikministeriet (i perioder: Ministeriet for Offentlige Arbejder). Lokalsamtaler skete gennem den lokale telefoncentral betjent af telefonistinder, samtaler uden for centralens område, men inden for det enkelte selskabs område, betjentes normalt ved omstilling til en såkaldt mellembys samtale. Samtaler til andre selskabers område skete over rigstelefonen (tidligere benævnt statstelefonen), som var en del af Post- og Telegrafvæsenet. Under rigstelefonen fandtes desuden landsdækkende ledninger, som blev anvendt af offentlige myndigheder. Det sønderjyske og mønske telefonvæsen var en del af rigstelefonen.



I 1940 var der seks danske koncessionerede telefonselskaber, hvoraf Københavns Telefonaktieselskab (KTAS) samt Jysk og Fynsk Telefonaktieselskab var de største. I øvrigt var telefonen udbredt i Danmark i forhold til mange andre lande. I 1940 var der 385.000 telefonabonnenter i Danmark. Tallet steg under besættelsen til omkring 450.000 på trods af begrænsninger i adgangen til telefoning og stærkt øget ventetid på at få et abonnement og en ny telefon.

I ældre danske film af Morten Korch-typen, hvor der skildres et idylliseret dansk lokalsamfund med landsbyens faste persongalleri, er telefonistinden ofte med som den alvidende lokale oplysningscentral. Den type aflytning kan dog ikke have været meget udbredt. Der foreligger ved tilsynsmyndigheden en række sager om lytning, dvs. brud på hemmeligholdelsespligten, og der blev set meget strengt herpå. I almindelighed var sanktionen afskedigelse. Hvis der var formildende omstændigheder, og det var første gang, vedkommende blev taget i lytning, kunne telefonistinden dog slippe med suspension i 3 mdr. uden løn. Trafikministeriet betonedede dog, hver gang de gik med til denne sanktion, at det skete helt undtagelsesvist.

En telefonistinde ved Vordingborg Central blev indberettet for at have »snornøglen« for længe åben ved en indenbys samtale. Det drejede sig om en samtale til fru Olsen om levering af en myrte til Gerdas bryllup dagen efter. Telefonistinden, der selv var inviteret til brylluppet, gik ind i samtalen med en kommentar om, at Gerda jo ikke var hjemme. Det overhørte centralens forstanderinde, og sagen gik sin gang. Telefonistinden slap nådigt med 3 måneders suspension.

Telefoncensur før og under besættelsen

Stor set siden telefonnettets etablering har der foregået telefonaflytning i kraft af en dommerkendelse ved politimæssig efterforskning af lovovertrædelser. Denne type aflytning fandt også sted under besættelsen og i vid udstrækning. For det store flertal af befolkningen indgik den ikke markant i deres hverdagsforestillinger. Helt anderledes var det sikkert i kriminelle miljøer og i politiske miljøer, der i særlig grad var udsat for politiets overvågning og registrering, og det vil i denne periode især sige danske kommunister og danske nazister.

Allerede ved krigens udbrud i efteråret 1939 blev der etableret en censurordning for telefonforbindelse til udlandet. Det skete gennem telegrafcensuren, der var placeret ved rigstelefonen i hovedpostkontoret i København. Desuden blev der ved rigstelefonen foretaget aflytning af en række numre, som man skønnede var af betydning for landets sikkerhed. Den danske nazistleder Frits Clausens telefon var blandt de aflyttede, og der foregik også en aflytning af samtaler til og fra det tyske gesandtskab, herunder også samtaler mellem gesandtskabet og det tyske udenrigsministerium i Berlin. Der findes således en nedskrift af en aflytning af en samtale mellem den tyske gesandt Renthe-Fink og det tyske udenrigsministerium den 8. april 1940.

Aflytning kunne også forgå ved, at telefonselskabet stillede en ledning om til fx politigården i København eller en anden politimyndighed. Sådant ville aflytningen ofte foregå, når det skete efter en dommerkendelse; senere under besættelsen tillige i de tilfælde, hvor besættelsesmagten direkte forlangte aflytning af en bestemt telefonforbindelse. Aflytningen blev senere udvidet til også at ske ved en række af Post- og Telegrafvæsenets kontorer i provinsen og de koncessionerede selskaber.





Ikke overraskende blev den danske nazistleder Frits Clausens telefon aflyttet.

Det Kongelige Bibliotek.

Censur af udlandssamtaler

Efter besættelsen den 9. april 1940 blev telefoncensuren udvidet væsentligt efter tysk krav, men også iværksat af danske myndigheder på egen hånd. De mange aflytninger og også selve besættelsessituationen påvirkede danskernes forestillinger om aflytning og kontrol og deres telefonvaner.

Efter den 9. april 1940 blev alle samtaler til udlandet efter tysk krav undergivet kontrol. Private samtaler og enhver samtale om begivenheder vedr. krig og besættelse var forbudt. En udlandssamtale skulle bestilles i forvejen, og formålet med samtalen angives. Det blev bekendtgjort, at samtaler til udlandet ville blive aflyttet, og at samtaler kunne afbrydes, hvis reglerne blev misligholdt. Nogle abonnenter kunne opnå tilladelse til udlandssamtaler uden at søge om samtale på forhånd ifølge en særlig »listeordning«. Det gjaldt bl.a. danske aviser, der havde korrespondenter i udlandet.



Langt de fleste udlandssamtaler gik til Tyskland og til Sverige. En del også til Norge, Schweiz og Spanien. Der var selvfølgelig ingen forbindelse til lande, der var i krig med Tyskland. Derudover blev alle samtaler til og fra Bornholm underkastet disse regler, eftersom ledningerne til Bornholm gik over svensk område. Det blev besættelsesmagten først bekendt med i 1941, og den så straks spionage bag den manglende underretning herom. Herefter skulle telefoncensuren foretage nedskrifter af samtlige samtaler til og fra Bornholm. Et temmelig omfattende job.

Der hørtes med på hver enkelt udlandssamtale. Der blev nedskrevet et kort referat af samtalens indhold. Det blev anført, hvis samtalen var afbrudt på grund af overtrædelse af reglerne. Censuren blev kontrolleret af Abwehr (den tyske militære kontraspionage), der fik tilsendt de mange samtalereferater. Der var indrettet et særligt kontrolbord, hvor tyske censorer kunne høre med på samtalerne, ligesom de fx kunne beordre en bestemt abonnent fjernet fra listen med generel adgang til udlandssamtaler eller helt få lukket en telefon.

Den politiske censur

Justitsministeren erklærede i november 1946 over for Den Parlamentariske Kommission: »Det danske politi har ikke i besættelsestiden aflyttet danske statsborgeres telefoner uden retskendelser,« men han måtte så nødtvungent indrømme, at der eksisterede en liste over numre, som var underkastet generel aflytning, ikke af politiet, men af telegrafcensuren. Det var en udvidelse af den generelle aflytning af visse telefoner, der var foregået før den 9. april 1940.

Der blev foretaget nedskrift af samtaler over rigstelefonen til og fra disse numre, og referaterne heraf blev sendt til Rigspolitiet, Statsadvokaten for Særlige Anliggender, Udenrigsministeriet, Statsministeren og Trafikministeren. Sandsynligvis blev ikke alle aflytninger sendt til alle de nævnte myndigheder. Lederen af telegrafcensuren, kontorchef Gredsted, beskrev over for Den Parlamentariske Kommission, hvordan han ved dagens slutning så det indsamlede materiale igennem og pillede det mest interessante ud til Trafikministeren. På samme måde kan det tænkes, at de øvrige modtagere har fået udvalgte dele af materialet alt efter deres særlige interesseområder.

I øvrigt er det ikke rigtigt, når Justitsministeren i 1946 erklærede, at politiet ikke selv foretog telefonaflytning uden dommerkendelse. Den 30. maj 1940 havde værnemagten fået mistanke om spionage, hvor de mistænkte datteren til en dansk underofficer på søfortet Lynetten for at være engelsk spion. En typisk sag for de første ugers grasserende rygtedannelser og løse angiverier. Værnemagten henvendte sig til sikkerhedspolitiet i København, hvor den senere departementschef Eivind Larsen var chef. Han sendte en kriminalbetjent til KTAS med anmodning om aflytning af den pågældende underofficers telefon. Den var inden for KTAS-nettet, og derfor kunne politiet på det tidspunkt ikke blot gå til telegrafcensuren, når de ville aflytte lokalsamtaler. Politiet betonedede, at »der ikke ville blive søgt retskendelse ... og såfremt dette (selskabet) vægrede sig ved uopholdeligt at imødekomme anmodningen, måtte man vente, at den tyske værnemagt selv ville foretage efterlytningen.« KTAS var ikke meget for at medvirke, da det krævede aflytning af al telefontrafik til Lynetten, men ledningerne blev omstillet til aflytning på politigården. Det var i øvrigt Eivind Larsen, der som departementschef i 1946 skulle sørge for, at Justitsministeren fik svaret Den Parlamentariske Kommission på en forsvarlig måde. Han har åbenbart





Politiinspektør, statsadvokat og senere departementschef i Justitsministeriet
Eivind Larsen.

Det Kongelige Bibliotek.

ikke ment, at Ministeren og Kommissionen på det tidspunkt kunne tåle at få den fulde sandhed om telefoncensuren.

Der er ikke noget, der tyder på, at besættelsesmagten indtil den 29. august 1943 selv foretog aflytninger bortset fra den sporadiske kontrolløytning. Til gengæld blev den iværksat af den danske censur, så snart tyskerne krævede det.

Ud over aflytningen af politisk interessante særnumre eksisterede der en instruks, udarbejdet efter aftale med Rigspolitiet, om, at rigstelefonen skulle foretage aflytning, hvis den blev opmærksom på noget særligt, og det vil bl.a. sige trusler af politisk art fra såkaldte yderliggående kredse. Det blev under besættelsen udmøntet i den såkaldte strækningsaflytning, som fandt sted mellem kl. 7 og 22. I forbindelse med den almindelige trafik over rigstelefonen blev der etableret 8 aflytningspladser, og





På den af tyskerne ofte besøgte Café Mokka eksploderede i oktober 1943 en bombe, der raserede lokalet. Dansk politi måtte deltage i efterforskningen, på samme vis som andre danske myndigheder og firmaer som KTAS efter 29. august 1943 måtte fortsætte samarbejdet med besættelsesmagten.

Rigsarkivet.

hvis de pågældende telefonistinder ikke var optaget med særaflytningen, skulle de koble sig ind på aflytning af den almindelige trafik og nedskrive et kort resumé af samtaler, der var af interesse. Referaterne fra den indenlandske aflytning blev indtil den 29. august 1943 ikke overgivet til Abwehr, og referaterne fra strækningslytningen blev ifølge de forskellige ministerier brændt allerede under besættelsen.

Telefoncensuren blev styret af kontorcheferne Gredsted fra Post- og Telegrafvæsenet og Eskelund fra Udenrigsministeriets Pressebureau. Af et brev fra Eskelund til Gredsted i marts 1941 fremgår det, at frem over skulle ikke kun de nazistiske partiers kontorer aflyttes, men også alle øvrige politiske partiers kontorer efter en liste, der blev leveret af Rigspolitiet. I et notat af telefoncensurens daglige leder, A. Carstens, fra den 2. januar 1943 er der et forslag om, at »aflytningen udstrækkes til også at omfatte de regeringsfjendtlige kredse, der for tiden arbejder så ihærdigt,

medens aflytningen af nationalsocialisterne indskrænkes til, hvad der måtte skønnes nyttigt.« Det er utænkeligt, at denne ordning blev iværksat uden information af de pågældende ministre, og det var udenrigsminister og senere statsminister Scavenius, trafikminister Gunnar Larsen og justitsminister Thune Jacobsen.

Eskelund erklærede over for Den Parlamentariske Kommission, at listen med alle partier kun var medtaget for at dække sig ind over for besættelsesmagten, meningen var at udvide aflytningen af nazistiske partiers telefoner. Det passer ikke med en erklæring fra en ansat i telefoncensuren, der mente, at listen med partiernes numre indgik i instruksen over telefoner, der skulle aflyttes. Alt i alt er det ikke klart, i hvor stort omfang særaflytning blev foretaget over for andre end nazisterne, og der er kun fundet referater af aflytninger af danske nazister. Indiciene, herunder at Dansk Samlings folketingskandidat Robert Stærmose ved valget i marts 1943 antagelig blev aflyttet, tyder på, at der blev foretaget en vis aflytning, der havde interesse både for politiet til sabotagebekæmpelse og for ledende regeringsmedlemmer.

Telefencensur efter den 29. august 1943

Den 29. august 1943 gik den danske regering af. Der blev etableret undtagelsestilstand, og i medfør heraf indført direkte tysk censur. Reelt var forskellen ikke stor, idet de danske censorer fortsatte arbejdet, men tyskerne placerede flere af deres egne folk ved censuren. Først og fremmest stod det nu klart for enhver, at fjenden når som helst kunne lytte med, og især telefonaftlytningen af lokalsamtaler blev udvidet. Københavns Telefon oplyste, at der efter 29. august 1943 foregik telefonaftlytning hos dem i »et begrænset omfang«. Det blev angivet som maksimalt 15-16 telefonsamtaler på en gang. Der var et langstrakt forhandlingsforløb, om dansk personale kunne medvirke ved telefencensuren, og om danske myndigheder kunne have ansvar for aflytningen. Begge dele blev resultatet af forhandlingerne. Tyskerne havde dog nu udvidet kontrol og fx adgang til aflytninger efter retskendelse, men den danske administration kunne også fortsat trække på udskrifter af aflytningerne, hvad der havde betydning for dem både i deres evne til at varetage danske interesser over for tyskerne og politisk set i forhold til frygten for kupforsøg fra især danske kommunister.

I forhold til det store antal daglige telefonsamtaler har det kun været få, der faktisk har været underkastet aflytning, også efter den 29. august 1943. Men når almindelige danskere angav, at det »klikkede i telefonen, og der blev lyttet med,« så kan det have fundet sted, men ikke særlig ofte, med mindre man var blandt de »politisk interessante« abonnenter.

Aflytning af besættelsesmagten

Besættelsesmyndighederne fik stillet deres egne linjer til rådighed, og der var både tale om linjer over det almindelige telefonnet og rigstelefonens linjer. Det er klart, at når ledningerne gik over danske centraler, kunne de også udsættes for dansk aflytning. Det var endnu en grund til, at tyskerne kontrollerede telefonvæsenet.

I besættelsens sidste fase blev de tyske myndigheder meget nervøse for, at de blev aflyttet, og det med god grund. Der foregik således en dokumenteret konstant aflytning af det tyske sikkerhedspoliti i Helsingør og i Odense. Tyskerne i Odense blev aflyttet af den fynske modstandsbevægelse fra juni 1944 til den 5. maj 1945. Døgnet rundt var aflytningen bemandet, og alle samtaler nedskrevet på samme måde



Leder af Landbrugernes Sammenslutning, den karismatiske Knud Bach, var en af de mange fremtrædende personer, der fik aflyttet sin telefon under besættelsen.

Det Kongelige Bibliotek.



Selvom de fleste danskere ikke blev aflyttet, var dagligdagen alligevel præget af en vis usikkerhed. Et forsøg på at stjæle en pistol fra en tysk marinesoldat gik galt på sporvogn Linie 8. Modstandsmændene måtte skyde sig fri og ramte den tyske soldat. Kuglen gik gennem dennes hånd og smadrede ruden i sporvognen.

Rigsarkivet.



som den tysk beordrede censur af danske samtaler. I januar 1945 blev der indsat tysk kontrolmandskab i form af teknikere på de større telefoncentraler, der skulle afsløre aflytningen af tyskerne. Derfor ophørte aflytningen i Helsingør, men den fortsatte i Odense, fordi tilkobling også kunne ske uden for centralen, hvis der var kyndige folk med til at ordne det. De tyske myndigheder i Danmark havde ordre til, at væsentlige og fortrolige sager ikke måtte meddeles i telefonen, der skulle anvendes fjernskriver, telegrammer eller radiomeddelelser i kode. »Vorsicht, Feind hört mit« (pas på, fjenden hører med) hed det i en ordre herom fra august 1941.

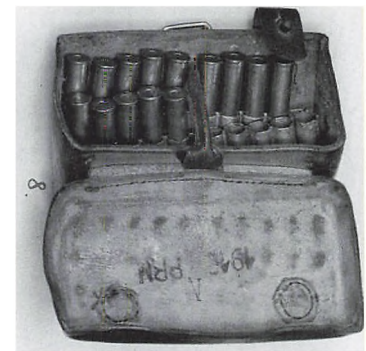
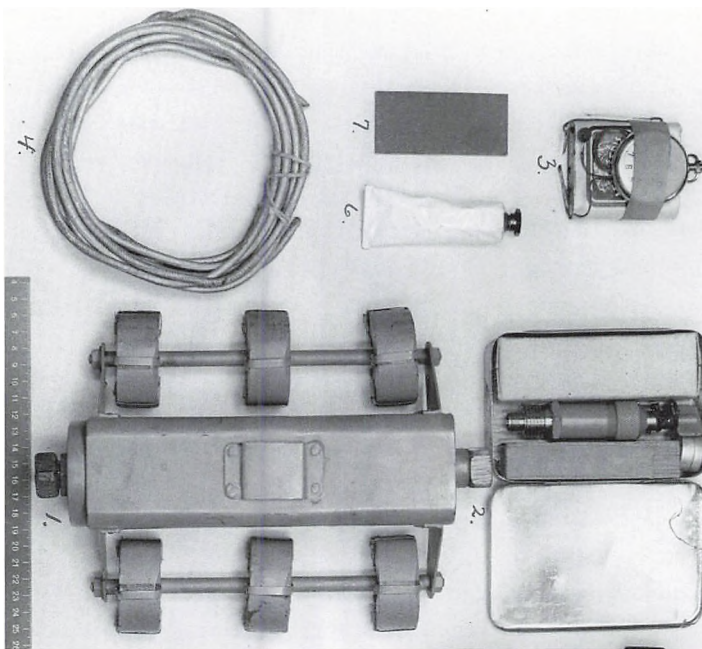
Reaktioner på de »politiske« aflytninger

De bevarede referater fra de politiske telefonaflytninger efter den 9. april 1940 er alle fra 1940, og de omfatter udelukkende danske nazister eller folk, der samarbejdede med dem. En af de aflyttede telefoner tilhørte Knud Bach, leder af Landbrugernes Sammenslutning (LS), der netop i sommeren 1940 var på vej ind i et udvidet samarbejde med det danske nazistparti, og samtidig deltog han i drøftelser om at få væltet den danske regering. Knud Bachs kone, søn og svigerdatter var betroede LS-medarbejdere, så der blev også drøftet konspirativt, selv om Knud Bach var borte. Andre hyppigt aflyttede telefoner tilhørte kendte danske nazister eller sympatisører som fx Axel Hartel, grev F. Knuth, Frits Clausen og brødrene Bryld.

Nogle af de aflyttede talte frit ud med navne om møder og politiske intriger, andre brugte henvisninger og dæknavne. Vi er først i besættelsen, og genren var ikke så udviklet endnu. Så politiet havde næppe besvær med at opløse betegnelsen »vor fælles ven på Fyn, du ved hvem jeg mener« i en samtale den 22. juni 1940 til Knud Bach.

Den 28. juni 1940 var der allerede mistanke om aflytning. Emil Rasmussen fra LS-bladet »Landboværnet« ringede op til Knud Bachs kone i Ulstrup: Emil Rasmussen: »Har De indtryk af, at telefonerne bliver aflyttet?« Fru Bach: »Det har jeg ikke mærket, men der må være kommet en ny ordening, for nu spørger de, hvem der skal føre samtalen. Men det behøver jo ikke at betyde noget. Det er der jo heller ikke noget at gøre ved.«

Senere på måneden er der vished om, at aflytning kan forekomme. Svigerdatteren Ragna Bach til Hartel den 22. juli 1940: Hun: »Jeg skulle spørge fra svigerfar, om ikke De kunne få de 1.000 kr., De ved nok, ført med op.« Han: »Hvordan mener De?« Hun: »Nå, jeg troede, De var klar over det, så må De hellere tale med svigerfar om det, jeg kan ikke tale om det i telefonen.« Han: »Det bliver jo også ved med at klikke på ledningen hele tiden.« To måneder senere har Ragna Bach en samtale med en ligesindet, hvor telefonaflytning også blev nævnt. Nu er reaktionen: »Ja, det betyder ikke noget. Når systemet er væk, vil det være os der bestemmer.« Generelt set tager den gruppe personer, der aflyttes, og som ved, at de aflyttes, det forbavsende roligt. Der udveksles vurderinger og aftaler om stort og småt, og der er forbitrede besværgelser mod regeringen. Visheden om, at »systemet« snart måtte falde, at man havde taget stilling, og det var kendt i offentligheden, betød, at telefonen stadig blev anvendt, om end med en vis forsigtighed, når det blev meget konkret. Inden længe ville man selv kunne iværksætte aflytning af lytterne og deres bagmænd.



Reaktioner på frygten for aflytning

Marie Prytz er en ældre enkefrue fra Hellerup. Af grundstilling er hun national og udpræget antitysk. Marie Prytz skriver dagbog fra april 1940. Den 21. april 1940: »Der fortælles, at en dame har talt med sin søster i Frederikshavn, som er sygeplejerske, hun sagde, vi har mange sårede (tyske soldater) liggende her; søsteren her spurgte – af hvilken nationalitet? – så blev telefonen afbrudt! Vi må være meget forsigtige i telefonen.« Her kan der være tale om forveksling med en udlandssamtale. Indenlandske samtaler blev normalt ikke afbrudt. Det ville afsløre aflytningen. Marie Prytz videregav samme dag i sin dagbog et meget udbredt rygte, at telefonen kunne tjene som aflytningsapparat i folks stuer. »Der fortælles, at telefonmænd går rundt og skal »efterse« folks telefon; i løbet af få minutter er den lavet om, således at samtaler i stuen kan aflyttes! Virkelig uhyggeligt! Det anbefales, at sætte en téhætte over telefonen.«

Rygterne om den tyske aflytning var udbredte og fandtes hos høj og lav og over hele landet. På fortrolige møder i mange kredse blev der advaret mod at tale om besættelsen eller politiske emner i telefonen, og særlig i Sønderjylland var frygten for tysk aflytning stor – især forbundet med, om personalet på telefoncentralen var tysksindet eller dansksindet. Den tilfældige aflytning kan nu pludselig forandres til en national eller politisk aflytning.

De store aviser og journalisterne var interessante aflytningsofre, fordi tyskerne kunne bruge aflytningerne til at få en mere tyskvenlig linje i bladene og til at få nyheder og stof til »stemningsberetninger«. Abwehr afgav således instruks til telefontensuren om, at de ville have mere udførlige referater af udlandssamtaler til og fra bladene.

Vilhelm Bergstrøm var politireporter på Politiken og derfor interessant i forbindelse med sabotagebekæmpelse. I hans dagbog er der en lang række nedskrifter om frygt

Selv om man ikke selv deltog i modstandskampen, kunne man godt blive involveret. Da moderen til en modstandsmænd fik gennemført sin bopæl af dansk politi fandt man følgende materiale: 1. Bombe med magneter til skibssabotage. 2. Tændingsmateriale. 3. Elektrisk tidsindstilling. 4. og 5. Tændsnor. 6. Vaseline. 7. Strygeplade til tændstikker. 8. Patronholdere og patroner.

Rigsarkivet.



for og reaktioner på telefonaflytningen. Den 26. juli 1942 efter en sabotagebrand på Nordhavnsværftet skrev Bergstrøm: »Ude fra byen havde jeg en mængde opringninger fra folk, der ville vide besked om branden. Jeg gav forbeholdne oplysninger ... Telefonen blev sikkert aflyttet. Flere udtrykte deres glæde over det skete. Jeg svarede i en saglig tone. Ikke så meget for min egen skyld, som for bladets.« Hensynet over for bladet indebar, at medarbejderne havde et ansvar for at forhindre presseordningens mulige krav om bøder, tidsbegrænset lukning eller lukning af telefonforbindelserne til udlandet. Den 27. juli 1942: »Besøg af Jacob, der spurgte mig ud om branden på Nordhavnsværftet ... I øvrigt sagde jeg til ham – han måtte gerne vide det – at jeg troede på udstrakt aflytning af telefonerne. Selv om røret lå på gafflen, kunne der lyttes, når man brugte en særlig strøm. Og jeg anførte at fhv. udenrigsminister Munch altid under en konference lagde tevarmeren over telefonen.« Historien med tevarmeren er påfaldende lig med, hvad Marie Prytz fortalte over to år tidligere. Jacob er en kollega fra Politiken, der i sommeren 1940 havde markeret sig som tyskvenlig. Her anvendtes rygten om aflytning som regulært skræmmemiddel. Jacob kunne nu spekulere videre over, hvad han havde sagt i telefonen de sidste to år, og hvordan det kunne bruges mod ham.

Hvis telefonen var i uorden, var det naturligt straks at tænke på aflytning og ikke på, at telefonnettet generelt var overbelastet. Nye kobberledninger var uopdrivelige. 14. maj 1942: »Telefonen var stadig i uorden. Det var lidt mærkeligt, at det skulle blive netop nu, hvor visse kunne være interesseret i at høre, hvorledes man tager på Christmas historien (Christmas Møllers flugt til England). Ja det var bare sådan en tanke. Jeg var ærgerlig over, at de eventuelle lyttere havde været nogle klodrianer, som havde kortsluttet ledningen.«

Ved undtagelsestilstanden den 29. august 1943 blev det meddelt, at der var indført telefoncensur. Alice Valeur fra Aalborg havde en datter, Gunver, der boede i København og var gift med en dansk søofficer. Alice Valeur skrev i sin dagbog den 2. september 1943: »Gunver ringede i går aftes, og prøvede på at fortælle lidt i indpakkede vendinger af hensyn til aflytning på centralerne, hvor der er tyskere til at aflytte.« Samtalen drejede sig om begivenhederne på Holmen og søofficerernes internering, hvad der nok kunne have interesse for besættelsesmagten. Ledende kriminalfolk, der selv havde beordret aflytninger, blev forståeligt nok også nervøse for at bruge telefonen. Da politikommissær Odmar blev ringet op den 6. februar 1944 af Vilhelm Bergstrøm om et clearingdrab, svarede Odmar: »I telefonen ønsker jeg ikke at sige noget.«

I forhold til de mange beklagelser over telefonaflytning har aflytningens omfang kun ramt en lille del af de mange samtaler, hvor frygten herfor var til stede. Rygter om og sporadisk forekomst af aflytning havde alligevel en virkning på telefonadfærden og synet på myndighederne. Det var de underforståede og de halvkvædede visers tid. I nogle tilfælde havde rygterne om censur lige så stor virkning hos den almindelige dansker uden politiske eller illegale aktiviteter, som den havde i politisk udsatte befolkningskredse, der faktisk blev udsat for aflytning.

Tysk telefonpraksis under aflytning

Det tyske sikkerhedspoliti i Odense var fra begyndelsen opmærksomme på faren for aflytning. De hyppigt omtalte klik var tilstrækkelig grund til at være varsom: Fredag den 23. juni 1944, kl. 11.40. Ansat ved sikkerhedspolitiet til lokal dansk tømrermester:





»Det kan der ikke tales her i telefonen om ... hvor fanden bliver al min tobak af, men det kan vi ikke sige her, nå men den går vel så syd på?« Samtalen drejede sig bl.a. om gensidig udveksling af sortbørsvarer, så heller ikke den tyske politimands overordnede burde få besked.

Ørerne blev særlig spidse hos den danske illegale aflytter, når ukendte danskere ringede ind: 1. juli 1944. Fra SIPO: »Hansen wird angerufen ... lyder bestemt som en stikker. Spricht leise über eine Sache in Faaborg, nicht zu verstehen. Hansen siger, at det må vente, har nok andet at bestille lige nu.« Når det er meget vigtigt, må der i stedet aftales møde. Det gjaldt både, når danskere ringede ind og for de tyske politifolk indbyrdes: 6. juli 1944: »Godmorgen Zeitler, det er Guttman. Du Guttman, jeg har hørt at en taler i en forsamling har sagt, at vi var Kaj Munks mordere, har du hørt noget om det? Nej siger G., men jeg kommer over til dig, så kan vi drøfte sagen.«

Heller ikke tyskerne måtte drøfte krigsbegivenheder i telefonen: Den 12. nov. 1944 var der samtale til frk. Soffi Jørgensen, SIPO fra det tyske marinekontor i Odense: Marinesoldaten: »Jeg har været i Hamborg og skulle hilse Dem fra en Frau Else Kästler. – Oh, mange tak, det er vel nok pænt af Dem, at De har husket det; hvordan ser det ud i Hamborg. – Ja, det må man jo ikke udtale sig om i telefonen; men der er ikke så meget igen. – Nej, det kan jeg tænke mig.«

I det tyske hovedkvarter var der adgang både til det almindelige danske net over centralen i Odense og til særlige tyske ledninger: Den 1. nov. 1944, Jens Rohde, SIPO i Odense til Shellhuset, Kriminalrat Hermansen: »Se vi havde en Vertrauensmann bei der dänische polizei, og ... Kan man tale om det i telefonen. – Ja, det er

Sådan var arbejdsforholdene for datidens telefondamer. B-borde på en D-central, ca. 1940.

Fra KTAS i hundrede år, 1981.

Litteratur og kilder

Den Parlamentariske Kommissions Beretning samt bilag, bd. VII, København 1950

Bent Blidnikow: *Post og Tele under samme tag. Post- og Telegrafvæsenets historie 1927-1960*, København 1993

Trafikministeriet. *Journal-sager 1923-45. Telefonsager*, Rigsarkivet

Udenrigsministeriet. *Presse-bureauet 1940-45*, Rigsarkivet

Modstandsbevægelsens region IV's arkiv, Rigsarkivet

Dagbøger fra: Det Kongelige Bibliotek, Frihedsmuseet og Aalborg Stadsarkiv.

jo en Wehrmachtsleitung. – Det betyder intet, I har jo en Fernschreiber, brug den. – Ja men det var jo kun et spørgsmål, se han sidder i Tyskland nu, kan vi ikke få ham hjem. – Jeg vil ikke diskutere det i telefonen, send et FS.« Den højerestående Gestapomand i København er tydeligvis mere forsigtig og bevidst om den fare, der var forbundet med enhver telefonsamtale. Navne på deres meddelere måtte under ingen omstændigheder nævnes i telefonen. Det kunne være lig med en dødsdom i form af en likvidering.

Det er tydeligt, at det var forbundet med stort besvær for det tyske sikkerhedspoliti at overholde de stramme regler for telefonbrug. Der måtte ikke tales dansk, der måtte ikke føres privatsamtaler eller drøftes tjenstlige detaljer, krigsbegivenheder eller noget, der kunne nedsætte krigsvilligheden og troen på den endelige sejr. Det smuldrede i besættelsens sidste måneder. I en samtale med en kollega i Kolding udtalte politimanden i Odense kun lettere ironisk: »Ja, vi ses i Canada.« Det kunne have ført til arrestation få måneder tidligere, og de tyske politifolk vidste udmærket, at der forekom aflytning både fra tysk og fra dansk side. Som månederne gik, blev der taget chancer, og flere og flere oplysninger blev samlet op af modstandsbevægelsen. Telefonnumre på danskere der ringede ind, aftalte møder mellem tyske politifolk og danskere i byen, navne på firmaer, der leverede til tyskerne. En dame fra det lokale danske nazistmiljø var en hyppig meddeler til tyskerne, hun ringede ind og opgav selv sit navn og blev kort efter likvideret.

Det er ikke svært at forstå, hvorfor diktaturer påtager sig besværet med telefonaflytning, også selvom hele befolkningen er klar over, at den finder sted. I det kommunistiske diktatur i DDR fandt der indtil 1989 en totalaflytning sted af alle telefonsamtaler. Det vidste alle DDR-borgere, men aflytningen må have givet gode resultater alligevel.

De danske nazister og de tyske politifolk følte sig til en vis grad beskyttet af den tyske militære besættelse, eller de blev i de sidste måneder præget af en manglende tro på fremtiden, derfor blev der ofte talt relativt frit. Helt ligeglade med en aflytning var der utvivlsomt kun få, der var. Under besættelsen foregik der mere, der var ulovligt, eller som skulle holdes skjult, end under normale forhold. Ikke kun illegalt arbejde, men omgørelser af de utallige regler for forbrug og indkøb. Der var flere virkelige eller forestillede trusler på både det private og det samfundsmæssige plan. Til gengæld var det svært at rejse, og også breve kunne underkastes censur, så telefonen blev også brugt, hvor der var nervøsitet for, hvor meget der kunne skrives. Stærkest begrænsende var imidlertid forestillingen om den vidt udbredte telefencensur. Censur og kommunikationsfrygt betød, at befolkningen rykkede sammen i mindre fortrolighedsfællesskaber, og der over for udenforstående blev anvendt en køligere meddelelsesstil.

Det personlige møde oplevede en opgradering, samtidig med at der blev større afstand mellem nær og fjern og mellem landsdelene. Ligesom mange offentlige møder blev til dagligstuemøder, så skulle den personlige kommunikation ske under fire øjne, når det var vigtigt, hvad enten det var privat eller havde et samfundsperspektiv. Privatlivet voksede et stykke ud over samfundslivet, og de moderne kommunikationsformer fik et skub tilbage. Det ville ikke have været nemt for mobilgenerationen i dag at fungere på de vilkår.

Palle Roslyng-Jensen er dr.phil. og lektor i historie ved Københavns Universitet

Jørgen H. Barfod:

Så til søs! Orlogsflådens søfolk i tiden før 1700

Falcon, 2004. 166 s. 195 kr.

Bogen handler om de menige søfolk i orlogsflåden frem til 1700. Der er bl.a. afsnit om udskrivninger før 1588, mad og drikke, Holmens faste stok og Christian 4.s udskrivninger, til søs under Christian 4., søfolkenes skoler, søfolkenes frihedsbrev, forholdene ombord samt landeværn og værnepligt.

Karen Hjorth (red.):

Min hjerte allerkæreste Fritz

– breve fra Louise Juel til hendes nevø
Frederik Ludvig Schulin 1763-1767

*Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, 2005.
150 s. 125 kr.*

Bogen er en samling breve fra Louise Juel til nevøen Frederik (Fritz) Ludvig Schulin under hans dannelsesrejse gennem Europa i årene 1763-1767. Brevene giver et levende tidsbillede af Københavns aristokratiske cirkler samt ikke mindst et psykologisk portræt af brevsriveren Louise Juel selv. Brevene er kultur-, køns- og personalhistorisk interessante, men de er også en spændende sproghistorisk kilde. For Louise Juel skrev tilsyneladende i vid udstrækning, som hun talte.

Karl Christian Lammers:

Hvad skal vi gøre ved tyskerne bagefter?

Det Schønbergske Forlag, 2005. 324 s. 269 kr.

Indtil Anden Verdenskrigs afslutning blev dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik domineret af Tysklands offensive og ofte aggressive udenrigspolitik. Bogen beskriver, hvordan det dansk-tyske forhold udviklede sig efter den tyske besættelse og befrielsen i 1945 frem til 1949, da der blev oprettet to nye stater på det tyske område og videre til efter 1990, da Østtyskland blev forenet med Vesttyskland.

John H. Lind m.fl.

Danske korstog. Krig og mission i Østersøen

Høst, 2004. 404 s. 399 kr.



Middelalderens danske konger og stormænd førte hellig krig mod de hedenske folkeslag i Østersøregionen og tvang dem til at antage den kristne tro. I bogen fortælles, hvordan korstogstanken nåede frem til vores nordlige breddegrader og inddrog os i middelalderens største fælleseuropæiske projekt. Samtidig vises, hvordan tanken inspirerede flere hundrede års danske krige mod vendere, preussere, litauere, estere og andre hedenske folkeslag langs Østersøen.

Rikke Agnete Olsen:

41 fortællinger om folk i fædrelandets historie

Lindhardt og Ringhof, 2004. 328 s. 299 kr.

Forfatteren tager tråden op fra A.D. Jørgensens berømte værk *40 fortællinger af fædrelandets historie* og giver sit bud på fædrelandets historie fra vikingetiden og til i dag. Der er bl.a. fortællinger om blodgildet i Roskilde og mordet i Finderup Lade, Frederik 4.s enevældige virke, Danmark og Napoleonskrigene samt systemskiftet i dansk politik.

Lars Stevnsborg:

Kongeriget Danmarks ordener, medaljer og hæderstegn 1500-2000

Syddansk Universitetsforlag, 2005. 823 s. 498 kr.



Bogen giver en samlet oversigt og beskrivelse af samtlige ordener, medaljer og hæderstegn fra 1500 og frem til i dag. Bogen har også en kulturhistorisk vinkel, da den fortæller om de mest markante riddere, kommandører, dannebrogsmænd, kunstnere og andre, der på grund af deres indsats i det civile eller militære liv er blevet hædret. Bogen er rigt illustreret med ca. 1.000 tegninger og portrætter.

B O G N Y T

Preben Ulstrup

Kejserinde Dagens fangenskab på Krim

– *Dagbøger og breve 1917-1919*

Gyldendal, 2005. 592 sider, kr. 348.

Enkekejserinde Dagmar blev i 1917 sat i husarrest på Krimhalvøen. Igennem flere år skrev hun dagbog om sine oplevelser af både stort og småt. I denne bog offentliggøres for første gang denne dagbog og en række breve. Særligt bogens meget dybdegående indledning samt brevene er interessante.

Jørgen Sevaldsen

Winston Churchill – statsmand og myte

Aschehoug, 2004. 423 s. 379 kr.



Churchill var en af de mest betydningsfulde statsmænd i det 20. århundrede, og en fortsat strøm af materiale om ham offentliggøres. Denne biografi beskriver såvel privatmanden Churchill som statsmanden. Sevaldsen gør sig den umage at beskrive Churchills forhold til og indvirken på Danmark, hvorfor denne biografi bliver særlig interessant for den danske læser.

Asbjørn Romvig Thomsen:

Uægte børn og ugifte forældre

– *Udstødte eller integrerede?*

Landbohistorisk Selskab 2005. 199 s. 198 kr.

Bogen, der har undertitlen »Illegitimitetens sociale årsager og konsekvenser i tre jyske landsogne 1750-1830« analyserer godt 300 skæbner fra 1700- og 1800-tallets jyske landbosamfund. Resultatet afliver den gamle myte om, at ugifte mødre gennem historien altid er blevet udsat for forfølgelse og udstødelse af lokalsamfundet. Udgangspunktet er 117 uægte fødsler i sognene Junget, Torum og Selde i det nordlige Salling, og de uægte børn følges så tæt, som kilderne giver mulighed for.

SKØNLITTERATUR:

José Frèches:

Verdens tag.

Borgen, 2005. 434 s. 298 kr.

Første bind i en historisk romantrilogi »Silkekejserinden« om kejserinde Wu, en af Tang-dynastiets mest magtfulde skikkelser og om Silkevejen, handelsruten der blev skueplads for Østens møde med Vesten. Senere på året udkommer bindene »Buddhas øjne« og »Tronranersken«. Det foreliggende bind starter i år 655, da den kinesiske kejser Gaozong beslutter at ægte Wuzhao, en konkubine af 5. rang. Da det kejserlige monopol brydes, og der handles med illegal silke i hovedstaden, påtager hun sig personligt at lede efterforskningen.

FOR BØRN:

Erik Dehn:

H.C. Andersens virkelige verden

Gyldendal, 2004. 48 s. 136 kr.

Bogen er baseret på H.C. Andersens (1805-75) liv, men giver samtidig et billede af Danmark for 200 år siden. H.C. Andersen voksede op i Odense med fattigdom, overtro, sindssyge mennesker og en barsk skolegang var en del af dagligdagen. Bogen handler også om H.C. Andersens liv i København. Bogen er illustreret med tegninger, malerier fra tiden samt gamle stik og fotos. Kan læses fra ca. 10 år.

Nils Aage Jensen:

Danmarkshistorier for børn

Politikens Forlag, 2004. 170 s. 169 kr.

Bogen indeholder 16 højtlysningshistorier, som tager os med på en lang og spændende rejse i Danmarkshistorien. I den første historie er vi helt tilbage til 8000 f.v.t., hvor den store jæger Jalu og hans folk lever et hårdt liv i det iskolde Danmark. Bogen fører os frem til det 20. århundrede, hvor vi bl.a. kan høre historien om drengen Keld, som en nat under 2. Verdenskrig må opleve, at hans far bliver nødt til at gå under jorden. Til oplæsning fra ca. 9 år.

VIKTORIA- KORSETS DANSKERE



En del danskere undrede sig, da Kronprinseparret på det australske krigsmuseum blev præsenteret for historien om en dansker, der under Første Verdenskrig modtog Viktoriakorset. På baggrund af henvendelser herom til Siden Saxo har vi valgt at bringe dette lange svar til vores Spørgekasse. Samtidig kan vi præsentere en spændende kilde til personalhistorie.

LARS B. STRUWE

Viktoriakorset er givet 1.354 gange siden 1856. Det er støbt af metal fra to kanoner erobret fra russerne ved Sebastopol under Krimkrigen.

Rigsarkivet.



Under såvel Første som Anden Verdenskrig tjente danskere begge sider af de stridende parter. Dette havde som indirekte konsekvens, at en række danskere blev dekoreret med forskellige ordener og medaljer. Under Første Verdenskrig tjente mange tusinde dansksindede fra det danske mindretal syd for grænsen i den tyske hær. Andre danskere, dog væsentligt færre, var i britisk, fransk og amerikansk tjeneste. Under Anden Verdenskrig var danskere fra det danske mindretal igen i tysk tjeneste, nogle måtte endda opleve den tort at skulle deltage i besættelsen af Danmark. Lidt under 10.000 meldte sig mere eller mindre frivilligt til tysk tjeneste – en del af disse til tjeneste i Frikorps Danmark. Et stort antal danske søfolk gjorde tjeneste ombord på danske skibe i allieret tjeneste eller direkte ombord på allierede skibe. Endelig gjorde hen ved 2.500 mand tjeneste i de allierede styrker.

Det kan være ganske svært at opspore disse mange danskere, men i Forsvarets Arkiver findes en meget stor og interessant personalhistorisk samling: *Danske som officerer i fremmed krigstjeneste 1815-1965*, i daglig tale *Schiöpffes Samling*. Her kan man få god hjælp. Samlingen indeholder oplysninger om 3.396 navngivne primært danske mænd, der i den pågældende periode havde været i fremmed krigstjeneste. Dog optræder også enkelte kvinder og en række personer fra modstandsbevægelsen i det omfattende arkiv.

C.F. Schiöpffe

Christian Frederik Schiöpffe blev født den 6. juli 1891 i præstegården i Brandstrup på Lolland som søn af sognepræst C.W. Schiöpffe. C.F. Schiöpffe tog præliminæreksamen i 1907 fra Frederikssund Realskole. Derefter fulgte han et kursus i sprog og matematik. Han blev indkaldt til hæren i 1910, og i 1916 modtog han sin udnævnelse til løjtnant. Fra 1919 til 1945 opholdt han sig i Thailand – det daværende Siam – hvor han var ansat som manager og planter for det britiske firma Bang Nara Rubber Co. og som hoteldirektør for Europe Hotel i Bangkok. Da japanerne besatte Siam fungerede han som formand for den danske koloni, og deltog muligvis i modstandsarbejde. Ved sin tilbagekomst til Danmark blev han ansat ved Hærens Arkiv.

Han havde på det tidspunkt allerede gennem en del tid arbejdet med sit aldrig udgivne eller færdige værk om danske i fremmed krigstjeneste. Samlingen består af Schiöpffes indsamlede informationer samt udklip fra aviser og blade. Schiöpffe førte i sin stræben efter at indsamle så eksakte oplysninger som muligt en enorm korrespondance med ind- og udland. En del af oplysningerne modtog Schiöpffe fra den enkelte officer eller dennes familie, ofte indplaceret i et til formålet udarbejdet skema. I ganske mange af pakkerne er der fotografier af de enkelte personer. Dog er der ingen oplysninger om dem, der gjorde tysk krigstjeneste under Anden Verdenskrig, og kun meget lidt om dem, der gjorde det under Første Verdenskrig.

Udover de 3.396 personer i hovedarkivet findes der en samling af varia, der spænder over krigergrave, enkelte lande, besættelsen, dele af Schiöpffes korrespondance samt en del om fremmedlegionen. En af de mest interessante pakker i variadelen af arkivet omhandler medaljer og specielt Viktoriakorset.

Viktoriakorset

Storbritannien og det britiske Commonwealths fornemste udmærkelse er Viktoriakorset, oftest forkortet til VC (for Victoria Cross). Selve ordenen blev indstiftet i 1856. Den er givet for indsats fra 1854 og frem. Kriterierne for uddeling er defineret i formålsparagraffen:

»Det er bestemt, at korset kun skal uddeles ved den mest iøjnefaldende tapperhed eller for en fremragende modig indsats eller selvopofrelse eller ved ekstraordinær tjenesteopfyldelse under fjendtligt angreb.«

Af Schiöpffes samling fremgår det, at Danmark, i hvert fald i 1965, var et af de lande uden for det Britiske Commonwealth, der havde modtaget flest Viktoriakors. Således modtog J.C. Jensen d. 8. juni 1917, T. F. Dinesen d. 26. oktober 1918 og endelig A.F.E.V.S. Lassen d. 7. september 1945 (posthumt) Viktoriakorset. Schiöpffe



C.F. Schiöppfe indsamlede oplysninger om mere end 3.300 danskere i fremmed krigstjeneste.

Rigsarkivet.

Georg den 5. af England (t.v.) overrækker J.C. Jensen (t.h.). Viktoriakorset. Jensen var den første udlænding under Første Verdenskrig, der modtog denne høje dekoration.

Rigsarkivet.



mener også, at en fjerde dansker blev indstillet til Viktoriakorset, nemlig B.E.J.E. Schade i 1886, men denne historie er dog noget uklar. Schade modtog i hvert fald aldrig korset. En fjerde indehaver af korset er Percy Howard Hansen. Han blev født af danske forældre i England, men var britisk statsborger. Han ligger i dag begravet på Garnisons Kirkegård.

J.C. Jensen

J.C. Jensen blev født i 1891 nær Løgstør. Efter nogen tid som sømand blev han medhjælper på en farm nær Adelaide i Australien. Han kunne ikke bære at se sine venner gå i krig og meldte sig frivilligt i 1915 til tjeneste i den australske hær. I den forbindelse deltog han bl.a. i kampene ved Gallipoli.

I 1917 blev hans bataljon overført til Vestfronten. Den 2. april 1917 under fremrykning mod en landsby tog Jensen kommandoen over fem mænd og angreb en barrikade, hvor der befandt sig mellem 40 og 50 fjender bevæbnet med et maskingevær. En af hans mænd skød maskingeværsskytten, og Jensen stormede ene mand stillingen og smed en granat ind. Derefter truede han med en håndgranat i hver hånd de overlevende tyskere og tvang dem til at overgive sig, idet han bluffede med, at de var omringet. Trods beskydning fra egne linier lykkedes det Jensen at bugserede tilfangetagne tyskere under bevogtning af let sårede mænd tilbage, så de kunne overdrages som krigsfanger.

J.C. Jensen blev den første udlænding, der under Første Verdenskrig modtog V.C., men først i forbindelse med Schiöppfes arbejder fik man slået fast, at J.C. Jensen var dansk statsborger ved modtagelsen af korset.

T.F. Dinesen

Thomas Dinesen er formodentlig mest kendt for at være bror til Karen Blixen, om hvem han bl.a. skrev bogen *Tanne* (Gyldendal 1974). Men Dinesen kæmpede i Første Verdenskrig på Vestfronten for det canadiske *Black Watch* (Royal Highland Regiment of Canada).

Den 12. august 1918 udviste Dinesen ved Parvillers Frankrig iøjefaldende mod. Her deltog han i en 10 timer lang nærkamp, som endte med erobringen af en fjendtlig linie på 1500 meter stærkt forsvarede fjendtlige skyttegrave. Fem gange stormede han og nedkæmpede fjendtlige maskingeværstillinger, og han skulle egenhændigt med granater og bajonet have dræbt 12 fjender. Hans mod inspirerede kammeraterne i regimentet på et meget kritisk tidspunkt af kampen. Om disse kampe og kampen for overhovedet at få lov til at indtræde i allieret tjeneste, skrev han meget medrivende om i selvbiografien *No Man's Land: en dansker med canadierne ved vestfronten* (Reitzel, 1929).

A.F.E.V.S. Lassen

Under Anden Verdenskrig modtog major Anders Frederik Emil Victor Schau Lassen Viktoriakorset. Lassen var tjenestegørende i *Special Boat Squadron* (SBS), som i dag er en enhed under Special Air Service Regiment (SAS).

Lassen blev natten mellem 8. og 9. april 1945 beordret til at føre en kamppatrulje under angreb på den nordlige bred af Lago Comacchio i Italien. Hans opgave var at skabe forvirring og forvolde tab blandt fjenden, tage fanger samt give indtryk af, at en hovedlandgang var under anmarch. På grund af fremragende forerevner og



fuldstændig dødsforagt lykkedes det Lassen, trods overvældende fjendtlig overmagt, at løse sine opgaver. Tre stillinger blev udsløttet, tre maskingeværer tilintetgjort, og otte fjender blev dræbt og andre såret og tilfangetaget. Støttet af sin egen dybe pligtfølelse, sine underordnedes hengivenhed og sin egen enestående tapperhed lykkedes det major Lassen at løse alle sine opgaver til den mindste detalje.

Lassen blev selv dræbt i aktionen og modtog derfor korset posthumt. Der findes i dag et mindekapel for ham på hans hjemegn ved Præstø Fjord, og der er skrevet adskillige bøger om hans eventyrlige karriere.

Alle de andre...

Her er nævnt nogle af de mest spektakulære officersbedrifter begået af danske soldater. Tankevækkende er det, at af de 15 Viktoriakors, der er tildelt soldater uden for det britiske Commonwealth, er de tre tildelt danske. Ja fire, når Percy Hansen tælles med. Men arkiverne og navnlig *Schiöpfes Samling* rummer mangfoldige informationer om mange andre danske officerer og dermed muligheden for, at også deres historier en dag bliver fortalt.

Lars B. Struve

Cand.mag. og arkivar ved Rigsarkivet

Billede øverst t.v.

Thomas Dinesen med sin søster Karen Blixen og deres mor Ingeborg Dinesen.

Rigsarkivet.

Billede øverst t.h.

Anders Lassen.

Rigsarkivet.



I NÆSTE NUMMER:

Den sorte kats forbandelse

Dansk historie drejer sig ikke kun om Danmark, men også om, hvad der tidligere var det danske rige (eller måske imperium). I næste nummer af Siden Saxo tager vi læserne højt mod nord. Fagreferent ved universitetsbiblioteket i Tromsø Rune Blix Hagen har skrevet en spændende artikel om Christian 4.s togt til Nordkap. Et farefuldt togt, hvor vejret og trolddom blev de største modstandere. Undervejs førte man retssag mod en sort kat, der mentes at forvolde dårligt vejr. Artiklen giver et godt indblik i forestillingerne om trolddom omkring 1600.

Dommere i Danmark før enevælden

Det danske domstolssystem har rødder, der strækker sig næsten 500 år tilbage i dansk retshistorie. Det tredelte system med byretter, landsretter og Højesteret – eller Kongens Retterting, som betegnelsen var indtil enevældens indførelse i 1660 – som vi er fortrolige med, kan med andre betegnelser spores tilbage til middelalderen. Men der er også sket væsentlige forandringer i de to øverste lag i systemet (landsting og Kongens Retterting) og særligt i kravene til dommerne. Dr. phil. Jens Chr.V. Johansen har undersøgt dommerstanden inden enevælden og har fundet en række mere eller mindre flatterende sager frem.

Åbningstider på Statens Arkivers læsesale

Rigsarkivet:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag kl. 9.00 til 16.00.

Landsarkiverne:

Tirsdag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Lørdagslukket fra 2. maj til 31. august.

Erhvervsarkivet:

Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

Dansk Data Arkiv:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.



FRA ARKIVETS GEMMER OPMÅLINGER PÅ FÆRØERNE

LARS B. STRUWE, ARKIVAR, RIGSARKIVET

Forsvarets Arkiver kan bruges til meget andet end militærhistorie. Det rummer store kildesamlinger, som personal- eller slægtshistorikere med fordel kan bruge. I de enkelte regimente og bataljones arkiver kan man i stambøgerne finde oplysninger om de fleste personer, der gjorde militærtjeneste. Oplysningerne er meget detaljerede, og man kan i stambøger frem til omkring 1803 se oplysninger om fødested, højde, hår, øjne, skuldre, ben, religion, profession, børn, forældre, tjenestelængde og tjeneste i andre hæere. Senere i 1800-tallet kan man finde navn, fødested, fødselsår, højde, sogn eller gods, amt, landskab, godsdistrikt eller stad, lægd og lægdsnummer, ægteskabsstatus, mødetidspunkt etc.

Man kan også bruge Forsvarets Arkiver til oplysninger om geografiske forhold. Fx har forsvaret gennem flere hundrede år haft meget store arealer til rådighed. Disse arealer og de bygninger, der er eller har været på dem, er blevet målt minutløst op. Oplysninger herom kan man finde bl.a. i de store kort- og tegningssamlinger. Ligeledes stod forsvaret for meget store opmålinger af hele det danske rige.

Disse samlinger er blandt andet udarbejdet af Generalstaben, idet forsvaret havde stor interesse i at vide, hvor og hvordan man kunne rykke frem, etablere forsvarsstillinger m.v. I dag kan man bruge disse opmålinger til at få meget nøjagtige oplysninger om et område på et givent tidspunkt. Forsvarets opmålinger fandt også sted i Island og på Færøerne, hvor Generalstabens topografiske sektion foretog vanskelige målinger. På billedet ses generalstabsofficerer efterse og revidere en underofficers målinger på Suderø.



Kilde: Rigsarkivet, Forsvarets Arkiver, *Forsvarets Billedsamling* (3+1065-001), æske 50.